

Οἱ μικροὶ βάρβαροι («ἄνθρωπος ἀμαθῆς οὕτως καὶ βάρβαρος»)

Ὅταν στὰ μέσα τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, καὶ μετὰ τοὺς πολέμους τοῦ ὀπίου, ὁ Φένγκ Γκουιφέν (*Feng Guifen*), ἓνας ἀπ' τοὺς καλύτερους καὶ ἐγκυρότερους διανοουμένους τῆς Κίνας τῆς ἐποχῆς, ἔγραφε, «ἡ χειροτέρα ὕβρις μετὰ τὴν δημιουργία τοῦ κόσμου καὶ ἡ ὀλιγώτερον ἀνεκτὴ προσβολὴ γιὰ ὅλους τοὺς ἐντίμους ἀνθρώπους, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πιὸ μεγάλη χώρα τοῦ κόσμου θὰ ὑποστεῖ τὴν ὑποταγὴν στὴ βούληση τῶν μικρῶν βαρβάρων»¹, στὴν πράξη περιέγραψε τὴν ἐποχὴ του καὶ τὴν ἱστορία τῆς χώρας του γιὰ τὸν ἐπόμενο αἰῶνα· ὁ Κινέζος σοφὸς εἶχε ἀντιληφθεῖ πλήρως τὴν κατάστασι τῆς μεγάλης χώρας, τὴν ἀδυναμία της εἰς τὸ νὰ ἀνταπεξέλθει ἀπέναντι στοὺς νέους εἰσβολεῖς, τοὺς ὀλιγαρίθμους, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς διαφορετικοὺς ἀπ' τοὺς ἄλλους βαρβάρους, τοὺς πολλαπλασίους προηγούμενους κατακτητὰς· ἦταν μικροὶ καὶ ἐλάχιστοι, ἀλλὰ ἦταν ἀδηφάγοι καὶ ἄπληστοι, χωρὶς τὴ δυνατότητα ἐπικοινωνίας μαζί τους· τοὺς συνέτριβαν τοὺς ἀντιπάλους τους καὶ τοὺς ἀφομοίωσαν στὸν τρόπο ζωῆς τους, ἀλλὰ, ἐὰν δὲν ὑποτάσσονταν στὶς ὀρέξεις τους, τοὺς ἐξαφάνιζαν ἀπὸ προσώπου γῆς. Ὁ Feng Guifen ὑποτάχθηκε κι ἔγινε ἀπ' τοὺς πρώτους θιασῶτες τοῦ νέου πολιτισμοῦ τῶν μικρῶν βαρβάρων, ἔστω κι ἂν πέθανε τὸ 1874 καὶ δὲν πρόλαβε τὸν πλήρη ἐξευτελισμὸ τῆς χώρας του, τὴ διάλυσή της καὶ τοὺς ἐμφυλίους της πολέμους.

Ἡ ἀναφορὰ γίνεται ἀπ' τὸ ἄρθρο γιὰ τὴν γλωσσικὴ ταυτότητα τῆς Κίνας τοῦ Chu Χιαοquan, «Ἡ κινεζικὴ γραφὴ: κρίσιμο θέμα», (*«L'écriture chinoise: mise au point»*) τοῦ συλλογικοῦ βιβλίου τῆς Anne Cheng· τὸ γλωσσικὸ πρόβλημα εἶναι ἄλλο ζήτημα καὶ μᾶς ἀπασχόλησε στὴν ἀνάλυση, «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ»², φυσικὰ ὡς πολιτικὴ ἔκφρασι καὶ τρόπο ζωῆς. Ἡ ἱστορικὴ θεώρησι ἐνδιαφέρει στὴν τωρινὴ μας προσέγγισι, οἱ ἐξελίξεις τὸν ἐνάμισυ αὐτὸν αἰῶνα, ἡ ἀντίστασι ἀπέναντι στὴν εἰσβολὴ τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, τῆς προτεσταντικῆς ἠθικῆς καλύτερα.

Ὁ Feng Guifen προσηρμόσθη στὶς «ἀπαιτήσεις» τῆς ἐποχῆς κι ἔγινε ὀπαδὸς τοῦ ἐξευρωπαϊσμοῦ τῆς χώρας του, ἡ ὁποία συνεπληρώθη μὲ τὴν ἀναγνώρισι τῆς ἀνάγκης γιὰ τὴν ἀντικατάστασι τῆς ἰδεογράμματης γραφῆς ἀπὸ τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο· τὴν εἶχαν ἀποδεχθεῖ τὴν ἀνικατάστασι ὅλοι τους, ἀπ'

¹ Anne Cheng, « La Pensée en Chine aujourd'hui », Gallimard, Paris, 2007, σελ. 281.

² Ὅρα, εἰς τὰς ἀναλύσεις «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 35.

τούς άστούς δημοκράτες, έως τούς έθνικιστές του *Τσάγκ Καϊσέκ* και τούς κομμουνιστές του *Μάο Τσετούνγκ*. Ένα δέν είχαν άντιληφθεΐ όλοι αύτοί, τήν άντίσταση τών χωρικών, οί όποίοι και άπέτρεψαν τήν έφαρμογή του μέτρου άπ' τόν πανίσχυρο πρόεδρο Μάο. Αυτό μάλλον δέν κατέγραψαν και οί περισσότεροι Κινέζοι διανοούμενοι τής έποχής, όπως και στις *Ίνδίες*, ή και στην *Έλλάδα*, μέ τούς διανοούμενους άγνοεΐν τήν έθνική τους πολιτιστική, και σε μεγάλο βαθμό, ιστορική συνέχεια· ή ένσωμάτωση έθεωρεΐτο ή άναγκαΐα και ίκανή συνθήκη για τήν πρόοδο τής χώρας και τήν άπελευθέρωση του λαού άπ' τήν καθυστέρηση και τς προκαταλήψεις τής «ιστορίας» του. Στην Έλλάδα, άκόμη κι ό κλασικός μας πολιτισμός όφειλε νά προσαρμοσθεΐ στις νέες έρμηνείες, και φυσικά ούδεμία συζήτηση γινόταν για τόν μεσαιωνικό μας πολιτισμό, και τόν νεοελληνικό διαφωτισμό· τά πάντα κρίνονταν μέσα άπ' τς συμπληγάδες τής γλωσσικής του έκφράσεως, δημοτικής ή καθαρευούσης, και μόνο.

Ή στάση τής πλειοψηφίας τών Κινέζων διανοουμένων -ας μείνουμε είς αύτούς πρός τò παρόν-, δείχνει ότι είχαν άποκοπεΐ πλήρως άπ' τόν άπλό κινεζικό λαό· ή Κίνα ούδέποτε κατελήφθη όλόκληρη, κι αύτό μάλλον δέν όφείλεται μόνο στο μέγεθος της, αλλά περισσότερο στην άντίσταση τών χωρικών, του συμπαγούς πληθυσμού της. Αύτή τήν άντίσταση διέβλεψε ή μεγαλοφυΐα του Μάο Τσετούνγκ και στήριξε τò *Κομμουνιστικό του κόμμα* στις δυνάμεις της· οί ίδιες δυνάμεις άπέτρεψαν και τήν έπιβολή του λατινικού άλφαβήτου. Είρωνεία τής ιστορίας: ό μεγάλος τιμονιέρης, στην παντοδυναμία του, άπεδείχθη άνίσχυρος άπέναντι είς τούς άγραμμάτους χωρικούς.

2

Άρκετή ή περιπλάνηση πρὸς τὸ παρὸν, ἀλλὰ μὲ μία παρατήρηση· τὸ πολιτικό, κοινωνικό, πολιτιστικό καὶ οἰκονομικὸ θαῦμα τῆς Κίνας, πενήντα χρόνια περίπου μετά, ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν καθοριστικὴ συμβολὴ τῆς ἰδεογράμματης γραφῆς. Ποιοὶ ἦταν αὐτοὶ οἱ μικροὶ βάρβαροι; Στὴν ἑλληνικὴ γραμματεία³, βάρβαρος εἶναι ὁ ὁμιλῶν, μὲ τὶς φράσεις βάρ, βάρ, κυρίως ὁ ξένος, ἀλλὰ μόνο ὡς προέλευση, χωρὶς σαφῆ φυλετικὴ ἔννοια· βάρβαροι ἦταν οἱ τύραννοι, ὄχι ὅμως κι ὁ Σκύθης Ἀνάχαρσις, ὁ πρῶτος ξένος φιλόσοφος στὴν ἐποχὴ τοῦ Σόλωνος, μὲ τὴν σκωπτικῆς διαστάσεως, ἀλλὰ καθόλου τιμητικῆς γιὰ τὸν Ἀθηναῖο, πρώτης συναντήσεώς τους. Ὁ καλύτερος πιθανόν ὀρισμὸς τοῦ βαρβάρου δίδεται ἀπ' τὸν Ἀριστοφάνη, εἰς τὰς «Νεφέλας»· ὅταν ὁ Στρεψιάδης, ἐνῶ ἔχει συνομιλήσει ἀρκετὰ μὲ τὸν Σωκράτη, ὁ ὁποῖος εἶχε κατέλθει ἀπ' τὴν αἰώρα του κι εἶχε ἀφήσει πρὸς τὸ παρὸν τὴν μελέτη τῶν ἄστρον, ἐπειδὴ ὁ φιλόσοφος θὰ τοῦ διασφάλιζε τὴν ἄνεση κατατροπώσεως τῶν χρεωστῶν του στὰ δικαστήρια, ἔχει τὸν ἀκόλουθο ἐκπληκτικὸ διάλογο μαζί του:

Σωκ: ἔνεστι δῆτά σοι λέγειν ἐν τῇ φύσει;

Στρ: λέγειν μὲν οὐκ ἔνεστ', ἀποστερεῖν δ' ἔνι.

Σωκ: πῶς οὖν δυνήσει μανθάνειν; *Στρ:* ἀμέλει, καλῶς.

Σωκ: ἄγε νῦν ὅπως, ὅταν τι προβάλωμαι σοφὸν περὶ τῶν μετεώρων, εὐθέως ὑφαρπάσει.

Στρ: τί δαί; κυνηδὸν τὴν σοφίαν σιτήσομαι;

Σωκ: ἄνθρωπος ἀμαθῆς οὕτοσι καὶ βάρβαρος, δέδοικά σ', ὡ πρεσβύτα, μὴ πληγῶν δεῖ. φέρ' ἴδω, τί ὄρᾳς, ἦν τις σὲ τύπτῃ. *Στρ:* τύπτομαι, ἔπειτ' ἐπισχῶν ὀλίγον ἐπιμαρτύρομαι, εἴτ' αὖθις ἀκαρῆ διαλιπῶν δικάζομαι.⁴

Μακρὸ τὸ ἀπόσπασμα, ἀλλὰ ἐνδιαφέρον. Ἀρκετὰ μᾶς προσφέρει εἰς τοὺς λίγους στίχους του ὁ ποιητής· ὁ γέρος Στρεψιάδης ὁμολογεῖ ὅτι ἔχει δυσκολίες στὴν ὁμιλία του, στὸ λόγο του, κι ὁ φιλόσοφος τὸν κατηγορεῖ ὅτι εἶναι βάρβαρος, ἐπειδὴ εἶναι ἀμαθής:

Σωκ: Ἔχεις ἔμφυτη τὴν ἰκατότητα τοῦ λέγειν;

Στρ: Τοῦ λέγειν δὲν ἔχω, ἀλλὰ στὸ κλέψιμο ἔχω.

Σωκ: Καὶ πῶς θὰ τὰ μάθεις; *Στρ:* Τέλεια, μὴ σὲ νοιάζει.

³ Αὐτόθι, σελ. 27.

⁴ Ἀριστοφάνους, «Νεφέλαι», στ. 486-496, μετάφραση δική μου.

Σωκ: Ἐλα τώρα λοιπόν, ὅταν σοῦ διδάξω κάποιο σοφὸ
ἀστρονομικὸ θέμα, θὰ τὸ ἀρπάξεις ἀμέσως.

Στρ: Τί λές; Σὰν τὸ σκυλὶ θ' ἀρπάξω τὴν σοφία;

Σωκ: Ἄνθρωπος αὐτὸς ἀμαθὴς καὶ βάρβαρος,
φοβοῦμαι, ἔ γέρο, μήπως θέλεις ξύλο.

Γιὰ πές μου, τί κάνεις, ὅταν κάποιος σὲ δέρνει;

Στρ: Δέρνομαι,

ἔπειτα παίρνω θάρρος καὶ ἀναζητῶ μάρτυρα,
καὶ ἀμέσως μετὰ προσφεύγω στὰ δικαστήρια.

Ὁ Σωκράτης εἶναι ἀπόλυτος σὲ ἓνα μόνο, στὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ
Στρεψιάδου ὡς βαρβάρου· τόσο ἀπόλυτος ἐλάχιστες φορές μᾶς
ἔχει διασωθεῖ ὅτι ἐκφράζεται ὁ φιλόσοφος, ἢ μᾶλλον τὸν
παρουσιάζει ὁ κωμικὸς ποιητής, τὸ 423 π.Χ., στὰ *Μεγάλα*
Διονύσια, ὅπου ἔλαβε τὸ τρίτο βραβεῖο, ἐνῶ τὸ πρῶτο ἔλαβε ὁ
Κρατῖνος, μὲ τὴν «*Πυτίνη*», τὴν κρασοκανάτα, καὶ τὸ δεύτερο, ὁ
Ἄμειψίας, μὲ τὸν «*Κόννον*», τὸ σκουλαρήκι ἢ τὴν πλεξούδα. Μὲ
ἄλλα λόγια, ὁ Σωκράτης λέει στοὺς Ἀθηναίους, καὶ μάλιστα ἀπ' τὸ
ἐπίσημο βῆμα τοῦ θεάτρου τοῦ **Διονύσου**, ὅτι ὁ Γεροστρεψιάδης
δὲν ἔχει τὴν ικανότητα τοῦ λόγου, δηλαδή δὲν ἔχει τὴν ἄνεση τῆς
παρουσίας του εἰς τὴν Ἀγορά, δὲν εἶναι κἂν ἐλεύθερος πολίτης,
διότι ὁ πολίτης κρίνεται ἀπ' τὴν ἄσκηση τοῦ λόγου· ὁ Στρεψιάδης,
ὅμως, δήλωσε ὅτι ἔχει ικανότητα στὸ κλέψιμο, εἰς τὸ ἀποστρεφῆναι.
Στὴν ἐξέλιξη τῆς κωμωδίας ὁ *Δίκαιος* λόγος ἐμφανίζεται ἀπ' τὸν
ποιητὴ ὡς θερμὸς ὑποστηρικτὴς τοῦ Στρεψιάδου, ἐνῶ ὁ *Ἄδικος*
λαμβάνει τὸ μέρος τοῦ υἱοῦ τοῦ *Φιδιππίδου*, τοῦ μετέπειτα
μαθητοῦ τοῦ Σωκράτους.

Ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν ὀρισμὸ τοῦ βαρβάρου, διότι ἔχει ἐκληφθεῖ
ὡς προσβολὴ πρὸς τὸν Σωκράτη· τὸ ἔχουν θεωρήσει ὡς αἰτία καὶ
γιὰ τὴν καταδίκη του, μετὰ ἀπὸ 24 χρόνια, ἂν καὶ δὲν ἰσχύει μᾶλλον
ἢ ἄποψη⁵. οἱ τύψεις γιὰ τὴν κριτικὴ τοῦ φιλοσόφου καὶ προτύπου
ὡς πολίτου τῆς δημοκρατίας ἦταν ἡ αἰτία τῆς κατηγορίας καὶ τῆς
καταδίκης του ἀπ' τοὺς συμπολίτες του, τοὺς Ἀθηναίους τοῦ 399
π.Χ., ὅταν ἦταν σὲ πλήρη παρακμὴ αἱ *Ἀθῆναι* καὶ ὅταν, στὸ βάθος,
αἰσθάνονταν ἔνοχοι γιὰ τὴν ἄμεση συμμετοχὴ τους στὴν παρακμὴ
αὐτῆ.

⁵ Ὅρα, Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Τὰ Ἰδεολογικὰ δεσμά», ἐκδόσεις Ὀδυσσεύς, σελ. 250, κ. ἐ.,
1982, Ἀθῆναι.

Παρόμοιες οί ρίζες

Τὰ κοινὰ σημεῖα εἶναι ἐμφανῆ πλέον· ὁ Κινέζος σοφὸς χαρακτηρίζει «μικροὺς βαρβάρους» τοὺς *Εὐρωπαίους* εἰσβολεῖς τῆς Κίνας καὶ ὁ Ἕλληνας φιλόσοφος, τὸν ἀμαθῆ καὶ γέρο Στρεψιάδη. Ἡ διερεύνησή τους μᾶς ὀδηγεῖ εἰς νέους τόπους, ἀλλὰ καὶ διανοίγει ἀγνώστους ἀτραπούς εἰς τὰς ἀναζητήσεις τῆς ἐποχῆς μας· οἱ ὁμοιότητες τῶν δύο προσεγγίσεων μᾶς ἐνδιαφέρουν. Ὁ Στρεψιάδης, πλησιάζει περισσότερο πρὸς τὸν Κλέωνα, ὄχι τόσο ὡς πολεμοκάπηλος, ἀλλὰ ὡς «νομοταγῆς» πολίτης, δηλαδὴ ὡς ἄνθρωπος τῆς νοοτροπίας τῆς ἐποχῆς του, μὲ κύριο σκοπὸ τὴν ἰδιοτέλεια καὶ τὴν ἐξαπάτηση τῶν ἄλλων· δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν μὲ τὸν *Δικαιοπόλιν* τῶν «*Ἀχαρνέων*», ἀπὸ τῆ διδασκαλία τοῦ ἔργου δύο χρόνια πρὶν, καὶ τὶς συνεχεῖς ἀναφορὰς του εἰς τὸ ἐνδοξο παρελθὸν καὶ εἰς τοὺς *Μαραθωνομάχους*. Τὸ πρόβλημά του, ἄλλωστε, ἦταν ἡ χρεωκοπία του ἀπ' τὴν ὑπεροψία τῆς συζύγου του, διότι καταγόταν ἀπὸ μεγάλη οἰκογένεια, καὶ ἡ σπάταλη ζωὴ τοῦ υἱοῦ του· ἀνέμενε ὅτι θὰ κατατρόπωνε τοὺς χρεώστες του στὰ δικαστήρια, χάρις στὰ σοφιστικὰ μαθήματα τοῦ Σωκράτους καὶ θὰ ἀνάσαινε οἰκονομικά· ἦταν καὶ δὲν ἦταν βάρβαρος ὁ Στρεψιάδης, ἀλλὰ ὁ ποιητὴς τὸν χαρακτηρίζει ἔτσι, ἐπειδὴ πρὸς αὐτὸν τὸν δρόμο βᾶδιζε, αὐτὴ τὴ λογικὴ ἀσπαζόταν, ἔστω κι ἂν δὲν εἶχε οὔτε τὴν τόλμη, οὔτε τὴν ὑπεροψία τῶν πραγματικῶν βαρβάρων· κουτούτσικος καὶ πονηρούλης, οὔτε γιὰ κορυνηφόρος τῶν τυράννων δὲν ἄξιζε.

Οἱ μικροὶ βάρβαροι ἦταν ἐντελῶς διαφορετικοί, ἀποφασιστικοί, ἀδίστακτοι, θρασεῖς καὶ τολμηροί, δὲν ὀρρωδοῦσαν πρὸ οὐδενός· οἱ Κινέζοι σοφοὶ τοῦ 19^{ου} αἰῶνος δὲν τοὺς ἀντελήφθησαν ἀπ' τὴν πρώτη στιγμὴ καὶ τοὺς εἶδαν ὡς κάτι παροδικὸ καὶ ἀνάλαφρο, ἢ καὶ κατανοητό, διότι μεγάλο μέρος τῆς κινεζικῆς διανοήσεως τῆς ἐποχῆς ἀποδέχθηκε τὴ φιλοσοφία, τὴν νοοτροπία καὶ τὸν τρόπο ζωῆς τῶν μικρῶν βαρβάρων. Τὸ περίεργο εἶναι τὸ γιατί οἱ Κινέζοι σοφοί, μὲ τὴν παράδοση τῶν χιλιάδων ἐτῶν, δὲν εἶχαν οὐδεμίαν ὑποψία γιὰ τοὺς νέους εἰσβολεῖς· ἴσως ἐσκέφθησαν ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ τοὺς ἀφομοιώσουν κι αὐτοὺς, ὅπως εἶχαν κάνει μὲ τόσοσους ἄλλους στὴν ἱστορία τους. Ἀπ' τὴν ἄλλη, ὅμως, ἐντυπωσιάσθηκαν ἀπ' τὶς τεχνολογικὲς κατακτήσεις τους, κυρίως οἱ σοφοὶ καὶ ἡ ἄρχουσα τάξη ἀκολούθησε τὸν δρόμο τοῦ Στρεψιάδου, προσηρμόσθησαν πρὸς τοὺς μικροὺς βαρβάρους. Ἐπομένως τὸ ἐρώτημα ἀφορᾷ τὴν ἀνεκτικότητα αὐτῶν τῶν στρωμάτων, διότι οἱ χωρικοὶ ἀντέδρασαν καὶ μάλιστα δυναμικά.

Ἡ προσέγγιση δὲν εἶναι ἐξανλητική, οὔτε ἀποβλέπει στὴν ἱστορική ἀξιολόγηση τοῦ φαινομένου· ἡ προέκτασή του στὴν ἐποχή μας μᾶς ἐνδιαφέρει πρωτίστως. Ὡς πολιτικά πρόσωπα, οἱ δύο χαρακτῆρες ἔχουν μερικὰ κοινὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ καὶ περισσότερα ἀποκλίνοντα· ὁ Στρεψιάδης εἶναι πονηρούλης, ὀλιγόνους, καιροσκόπος, ἀλλὰ καὶ δειλός· ἐπιθυμεῖ διακαῶς τὴν ἀπαλλαγὴ του ἀπ’ τοὺς χρεῶστες του, ἀλλὰ μὲ δικανικοὺς τρόπους, μὲ τὴν ἀξιοποίηση τῆς σοφιστικῆς. Εἶναι ὁ ἀπράγμων τῆς ἀμέσου δημοκρατίας⁶, ὁ λάθρα βιώσας τῆς ἐποχῆς μας, ἐκάστης ἐποχῆς, εἴτε ἀλλιῶς ἢ *σιωπηρὰ πλειοψηφία*· ἀδυνατεῖ γίνεῖν ἀχρεῖος, καὶ πολὺ ὀλιγώτερον, φυσικά, *κυνικός*, ὅπως συνέβη στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ῥωμαϊκὴ ἐποχὴ σταδιακά, ἂν καὶ ὁ Σωκράτης διαισθάνεται τὴν τάση τοῦ ἀχρείου μέσα του καὶ τὴν ἐπικαλεῖται· ἀμφιθυμικός εἶναι, ὅμως καὶ διστακτικός ὁ γέρος. Στὴν ἀνοχὴ τῶν ἀπραγμόνων στηρίχθηκαν οἱ τύραννοι καὶ ἐπέβαλαν τὴν δεσποτεία τους, μὲ τὴ βοήθειά τῶν κορυνηφόρων τους, τῶν ἀχρείων τῆς ἐποχῆς.

Οἱ μικροὶ βάρβαροι, ἀντιθέτως, ἦταν ἄπληστοι καὶ ἀδηφάγοι, χειρότεροι κι ἀπ’ τοὺς ἀχρείους, ἦταν κυνικοὶ στὴν νοοτροπία τους καὶ στὴ συμπεριφορὰ τους· δὲν ἐπιδίωκαν μόνον τὴν κατάκτηση τῶν ἄλλων λαῶν καὶ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ὀλοκληρωτικῆς τους ἐξουσίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀφομοίωσή τους στὴ θρησκεία τους καὶ στὸν πολιτισμὸ τους. Οἱ ἄλλοι λαοὶ ἦταν γιὰ τοὺς ἴδιους, ὄχι ἀπλῶς καὶ μόνον βάρβαροι, ἀλλὰ ἄγριοι, ἀπολίτιστοι, οἱ ὅποιοι μὲ τὴν πειθῶ, ἐὰν ἀμέσως ἀποδέχονταν τὴν ὑποταγὴ καὶ τὴν ἀπάρνηση τῆς θρησκείας τους καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τους, γίνονταν ἀποδεκτοὶ στὴν «νέα» κοινωνία τοῦ ἐνός, μοναδικοῦ καὶ δικαίου Θεοῦ, ἀλλὰ πάντοτε σὲ κατώτερη θέση, διαφορετικὰ ἀκολουθοῦσε ἡ ὑποχρεωτικὴ προσαρμογὴ, διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ ἐξανδραποδισμοῦ.

Ἡ κύρια διαφορά, ὅμως, εἶναι ἄλλη· ὁ Στρεψιάδης ὁμολογεῖ ὅτι δὲν ἔχει τὴν ἰκανότητα τοῦ λόγου, «*λέγειν μὲν οὐκ ἔνεστι*». Δηλαδή, ὁμολογεῖ ὅτι τοῦ ἔλειπε τὸ κύριο στοιχεῖο τοῦ πολίτου, ὁ λόγος, ὁ *πολιτικός λόγος*, σὲ ἀπλή μορφή ὡς ἔκφραση τῆς Ἄγορας, καὶ φυσικά πολὺ περισσότερο ἢ *μουσικὴ του ἀρμονία*, ἢ *ἐμμέλεια*· ἴσως γι’ αὐτὸ δὲν εἶχε προσαρμοσθεῖ καὶ στὴν ἀγορά, ὅποτε ἐξηγεῖται ἡ κοροϊδία του ἀπ’ τοὺς δανειστὲς του, οἱ ὅποιοι, ὅμως, εἶχαν λόγο, μετεῖχαν ἐνεργῶς στὴ ζωὴ τῆς πόλεως, τῆς ἀμέσου δημοκρατίας.

Οἱ μικροὶ βάρβαροι δὲν εἶχαν λόγο, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἐπιδίωκαν τὴν ἐπικοινωνία τους μὲ τὸν λόγο τῶν ἄλλων λαῶν· τὸν λόγον τους τὸν

⁶ Ὅρα, εἰς τὰς ἀναλύσεις, «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Ὁ ἀγκυλομήτης Κρονίδης», σελ. 6.

χρησιμοποιούσαν για την ύποταγή και μόνο τῶν ἄλλων, για τὶς πρακτικὲς τους ἀνάγκες, διότι μοναδικὸς λόγος καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ ἦταν ὁ δικὸς τους λόγος, ὡς συνέχεια τοῦ *Λόγου* τῆς *Παλαιᾶς Διαθήκης*. Αὐτὸν τὸν λόγο, ἀλλὰ μὲ τὴν δική τους γλῶσσα καὶ τὸν δικὸ τους πολιτισμὸ, διότι αὐτὴ ἐθεωρεῖτο πλέον ὡς ἡ γλῶσσα τοῦ Θεοῦ, ἐπέβαλαν καὶ στοὺς *ἰθαγενεῖς*, διὰ τῆς πειθοῦς καὶ διὰ τῆς βίας, ἂν καὶ δὲν χρειάσθηκε ἡ ἐφαρμογὴ τῆς τελευταίας στὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς Κίνας· αὐτὰ ἀποδέχθηκαν εὐκόλα τὸ λόγο, καὶ τὴ γλῶσσα, τῶν εἰσβολέων, καὶ ἴσως μὲ ἰδιαίτερο θαυμασμὸ ἀπέναντί τους. Εἶναι οἱ γνωστοὶ *Γραικύλοι* τῆς *ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς*, ὅπως συμβαίνει σὲ ὅλους τοὺς λαοὺς στὶς περιόδους τῆς παρακμῆς τους· μία διαφορὰ ὑπάρχει μόνο, οἱ Γραικύλοι τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἐπέβαλαν τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὸν πολιτισμὸ τους στοὺς κατακτητὲς καὶ δὲν μετέφρασαν οὐδένα ἔργο τῆς λατινικῆς λογοτεχνίας, παρὰ χίλια διακόσια χρόνια ἀργότερα...

Οἱ μικροὶ βάρβαροι δὲν εἶχαν λόγο, ὅπως ἀπεδείχθη ὅτι δὲν εἶχαν καὶ οἱ διανοούμενοι τῆς Κίνας, στὸν ἴδιο τουλάχιστον βαθμὸ μὲ τὸν Στρεψιάδη, ἐνῶ ἀπεδείχθη ὅτι εἶχαν λόγο οἱ *χωρικοὶ* τῆς Κίνας, ὅπως καὶ ὁ Σωκράτης, καὶ οἱ *Ἕλληνες χωρικοὶ* καὶ ἠλικιωμένοι, ὅταν δὲν ἀποδέχονταν τὴν μεταγλώττιση τοῦ *Εὐαγγελίου* στὴν ἀποκαλούμενη δημοτικὴ· ἡ κίνηση τῶν ρευμάτων ἔχει ἐνδιαφέρον, μὲ κύριο ἄξονα τὸν λόγο, τὴ μουσικὴ ἁρμονία ἐκάστης ροῆς: Στρεψιάδης, γραικύλοι, μικροὶ βάρβαροι, διανοούμενοι, Κίνας καὶ Ἑλλάδος, ἡ μία ροή· Σωκράτης, Ἕλληνες σοφοὶ τῆς ῥωμαϊκῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς, Κινέζοι χωρικοί, Ἕλληνες χωρικοὶ καὶ ἠλικιωμένοι τῶν πόλεων, ἡ ἄλλη.

Οἱ Κινέζοι χωρικοὶ ἀντιστάθηκαν, ὅπως καὶ οἱ Ἕλληνες, διότι οἱ πολιτιστικὲς καὶ ἐθνικὲς τους ρίζες ἦταν ἰσχυρότερες ἀπὸ ἐκεῖνες τῶν ἡγετικῶν στρωμάτων, μετὰ τὴ διάβρωση τῆς παρακμῆς τῆς αὐτοκρατορίας τῶν Κινγκ. Δύσκολη ἡ διερεύνηση τοῦ θέματος, ἀπὸ μελετητὲς μὲ ἐλάχιστη πρόσβαση στὴν κινεζικὴ ἱστορία, καὶ αὐτὴ μέσω τρίτων· ἡ ἀνοχὴ ὅμως καὶ ἡ ὑποταγὴ στὴ συνέχεια στοὺς μικροὺς βαρβάρους, ἀκόμη καὶ ἀπὸ ὅσους τοὺς πολέμησαν πολὺ σκληρὰ, ὅπως τὸ Κομμουνιστικὸ κόμμα καὶ ὁ πρόεδρος του Μάο Τσετούνγκ, κάτι ὑποκρύπτει, κάτι ἀδιόρατο ἐκ πρώτης ὄψεως, διότι αὐτὰ ἐντάσσονται στὴ νοοτροπία τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ σύνδεση λόγου καὶ μουσικῆς ἦταν ἀδιάσπαστη στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ στὴν κινεζικὴ· εἶναι ἡ διαφορὰ μουσικῆς καὶ γραμματικῆς⁷, ἡ ἔννοια τῆς ἐμμελείας, καθοριστικῆς γιὰ τὴν ἄμεσο δημοκρατία καὶ τὶς πολιτικὲς καὶ πολιτιστικὲς τῆς ἐκφράσεις, «μουσικὴ δὲ ὄξεις ἅμα καὶ βαρεῖς μακροῦς τε καὶ βραχεῖς φθόγγους μείξασα ἐν διαφόροις φωναῖς μίαν ἀπετέλεσεν ἁρμονίαν». Στὴν Κίνα, ὁ Κομφούκιος, ὁ διδάσκαλος, λέει: «ὁ ἄνθρωπος ἐρεθίζεται ἀπ’ τὴν ἀνάγνωσι τῶν ὥδῶν, ἀπορροφᾶται ἀπ’ τὴν πρακτικὴ τῆς τελετουργίας καὶ εὐφραίνεται ἀπ’ τὴν ἁρμονία τῆς μουσικῆς». Τί ἐκρίνετο εἰς ἀμφοτέρους, Στρεψιάδη καὶ Κινέζους διανοουμένους; Ἡ ἁρμονία, τὴν ὁποία ἐτήρησαν στὴν πρακτικὴ τους οἱ χωρικοὶ ἀμφοτέρων τῶν λαῶν. Χρήσιμη ἢ ἐπανάληψη, ἄλλωστε εἶναι μήτηρ μαθήσεως. Τί ἔλειπε παντελῶς ἀπ’ τοὺς μικροὺς βαρβάρους; Πάλι ἡ ἁρμονία, ἡ ὅποια ἁρμονία, καὶ φυσικὰ ἦταν ἄγνωστος τόπος ἢ μουσικὴ ἁρμονία, διότι δὲν εἶχαν λόγο, προσωπικὸ λόγο ἕκαστος, λόγο ἀξιολογούμενο καὶ κρινόμενο συνεχῶς στὴν Ἀγορά· γνώριζαν καὶ διακήρυσσαν τὴν πίστη τους στὴν ἀγορά, στὴν οἰκονομικὴ ἀγορὰ καὶ μόνο· ἢ προσήλωσή τους στὴν ἀνωτερότητα τῆς φυλῆς τους καὶ τῆς ἀποστολῆς τους δὲν τοὺς ἐπέτρεπε ἔχειν λόγο, λόγο τῆς Ἀγορᾶς καὶ φυσικὰ ἁρμονία τοῦ λόγου, ἐκφράζειν «τὴν μίαν ἁρμονίαν τῆς μουσικῆς», εἰς ἑκάστην περίπτωσιν. Οἱ ἄλλοι λαοὶ ἦταν ἀντικείμενο πρὸς ἐκμετάλλευσιν καὶ ὑποταγὴν.

Ἡ μορφή τοῦ διαλόγου διέφερε στοὺς δύο λαοὺς, ἂν καὶ δὲν ἐντάσσεται αὐτὸ στὸ ἀντικείμενο τοῦ πονήματός μας, παρὰ μόνο ὡς ἔκφραση καὶ πρακτικὴ στὴν καθημερινότητά τους· ὁ Στρεψιάδης, μὲ τὴν προσφυγὴ του στὰ δικαστήρια,

*ἔπειτ’ ἐπισχῶν ὀλίγον ἐπιμαρτύρομαι,
εἶτ’ αὖθις ἀκαρῆ διαλιπῶν δικάζομαι,*

ἔδειχνε τὴν ἐμπιστοσύνη του στὸ λόγο τῆς Ἀγορᾶς, ἔστω κι ὅταν τὸν εἶχε μόνο ἀνάγκη· οἱ Κινέζοι σοφοὶ ἐγκατέλειψαν τὴ δυνατότητα τῆς ἐπικοινωνίας τους μὲ τὸν δικό τους χωρικό –χωρικὸ ὡς ἀναφορὰ μόνο, ἐπειδὴ αὐτὸς γνωρίζουμε ὅτι ἀντέδρασε ἀποτελεσματικὰ στὴν εἰσβολὴ τῶν βαρβάρων-, τὸν διάλογό τους μὲ τοὺς συμπατριῶτες τους καὶ ἐπιδίωξαν τὴν ἄνωθεν ἐπιβολὴ ἄλλου διαλόγου, μέσῳ τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου. Ἦταν ἢ

⁷ Ὅρα, εἰς τὰς ἀναλύσεις «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ’ τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ 1-2. Καί, Anne Cheng, «Histoire de la pensée chinoise», Seuil, Paris, 1997, σελ. 74, (μετάφραση δική μου)

χειρότερη υποδούλωση αυτή, διότι έπληττε την ταυτότητα του Κινέζου, την ιστορική του και πολιτιστική του συνέχεια· αυτό το χάσμα ήταν σχεδόν άγεφύρωτο, αλλά το καλύπτει ή Κίνα με την τωρινή της πολιτική, πολιτιστική και οικονομική απογείωση, δηλαδή, την έπιστροφή της στις ρίζες της. Το αντίστοιχο συνέβη και στην Ελλάδα, με την έπιβολή της «δημοτικής» γλώσσας και την άφομοίωση των πάντων στη λογική του βιομηχανικού ανθρώπου⁸. οί χωρικοί άντέδρασαν κι έδω στην άπόλυτη προσήλωση προς την ιδεολογία του βιομηχανικού ανθρώπου, με την άπόρριψη της μεταγλωττίσεως του Εύαγγελίου στη «δημοτική», με την έπιστροφή στην έλληνική μουσική, κυρίως την δημώδη και την έκκλησιαστική, με τις άναζητήσεις της νεολαίας στην ψηφιακή έπανάσταση. Το λέει ό Στρεψιάδης:

*έπειτα παίρνω θάρρος κι άναζητώ μάρτυρα,
κι άμέσως μετά προσφεύγω στα δικαστήρια.*

Είναι κοινός τόπος πλέον αυτά, αλλά μόνο ή άκαδημαϊκή κοινότης παραμένει δέσμια των ιδεολογικών της προκαταλήψεων, διότι δέν έχει την τόλμη της διαμαρτυρίας και της άμφισβητήσεως των έπικυριάρχων. Ζεϊ στον κόσμο της...

Φυσικά, τα φαινόμενα αυτά της πολιτικής, πολιτιστικής και ιστορικής χειραφετήσεως, δέν παρουσιάζονται μόνο στους Κινέζους και στους Έλληνες, αλλά σε όλους σχεδόν τους παλαιούς λαούς, με μακρά και συνεχή ζωντανή ιστορική παρουσία, *Ίνδους, Ρώσους, Βιετναμέζους, Κορεάτες, άραβικούς* λαούς. Η άναφορά σε όλους έκφεύγει των όρίων του πονήματος. Ένδεικτικά μόνο άναφερόμεθα στους δύο λαούς, διότι γνωρίζουμε περισσότερα δι' αυτούς κι έχουμε την εύχέρεια καλύτερας προσβάσεως...

⁸ Όρα, εις τας άναλύσεις «Του Έμμελοϋς», «Άπ' τή μουσική στη γραμματική», σελ. 27 και, «Τά Άποθύμια της Νικτός», σελ. 17.

Ἡ κρίσιμη καμπή

Τὸ ἐνδιαφέρον ἐρώτημα εἶναι ἓνα: Ποιοὶ παράγοντες ὀδήγησαν ἀπὸ τὸν ἀπράγμονα πολίτη στὸν ἀχρεῖο καὶ στὸν κυνικὸ στῆ συνέχεια, διότι αὐτὸ εἶναι γνωστὸ, τουλάχιστον στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία, ἀλλὰ καὶ ποιοὶ ὀδηγοῦν στὴν ἀντίστροφη πορεία; Στὸ πρῶτο ἔχουν δοθεῖ ἀρκετὲς ἀπαντήσσει, ὅχι ἐπαρκεῖς, διότι αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο, ἀλλὰ σαφεῖς γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου· στὸ δεύτερο, ὑποθέσεις μόνον δυνάμεθα ὑποβάλλειν, διότι εἶναι παρὸν κι ὅχι ἱστορία καὶ στῆ δυναμικὴ τοῦ παρόντος, κάθε τι ἐκτὸς τῆς ὑποθέσεως τείνει πρὸς τὴν ἰδεολογικὴ ἐπιβολή· τῆ δυναμικὴ μόνον ὀφείλουμε περιγράψαι στὰ πλαίσια τῆς διερευνησεως τῆς καὶ τίποτε περισσότερο. Ἡ ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ κρίση τοῦ *Πελοποννησιακοῦ* πολέμου, μὲ τὸν ἐκχυδαϊσμό τῶν ἠθῶν, τὴν ἔκπτωση τοῦ πολίτου σὲ παρατηρητῆ τῶν γεγονότων, ἀπλὸ θεατῆ των, τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὴν ταυτόχρονη συμμετοχὴ του στὶς πολιτικὲς, στρατιωτικὲς, δικαστικὲς καὶ πολιτιστικὲς δραστηριότητες, τὴν ἄρνησή του τοῦ «μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς», τὸν κατέστησε ἀπράγμονα, καὶ ὁ ἐνδοτισμὸς του στὴν παραχώρηση καὶ τῆς πολιτικῆς του ἐλευθερίας τὸν ἔκανε ἀχρεῖο τῆς ἑλληνιστικῆς καὶ κυνικῆς τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς⁹.

Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασεύς -τὴν ἐποχὴ τοῦ *Αὐγούστου* στῆ *Ῥώμη*-, μᾶς δίδει ἀρίστη περιγραφή τῆς ἐκπτώσεως αὐτῆς: «ἐν γὰρ δὴ τοῖς πρὸ ἡμῶν χρόνοις ἢ μὲν ἀρχαία καὶ φιλόσοφος ῥητορικὴ προπηλακιζομένη καὶ δεινὰς ὕβρεις ὑπομένουσα κατελύετο, ἀρξαμένη μὲν ἀπὸ τῆς Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνοιο τελευτῆς ἐκπνεῖν καὶ μαραίνεισθαι κατ' ὀλίγον, ἐπὶ δὲ τῆς καθ' ἡμᾶς ἡλικίας μικροῦ δεήσασα εἰς τέλος ἠφανίσθαι. ἑτέρα δὲ τις ἐπὶ τὴν ἐκείνης παρελθοῦσα τάξιν, ἀφόρητος ἀναιδεῖα θεατρικὴ καὶ ἀνάγωγος καὶ οὔτε φιλοσοφίας οὔτε ἄλλου παιδεύματος οὐδενὸς μετεληφύα ἐλευθερίου, λαθοῦσα καὶ παρακρουσαμένη τὴν τῶν ὄχλων ἄγνοιαν, οὐ μόνον ἐν εὐπορίᾳ καὶ τρυφῇ καὶ μορφῇ πλείονι τῆς ἑτέρας διῆγεν, ἀλλὰ καὶ τὰς τιμὰς καὶ τὰς προστασίας τῶν πόλεων, ἃς ἔδει τὴν φιλόσοφον ἔχειν, εἰς ἑαυτὴν ἀνηρτήσατο καὶ ἦν φορτικὴ τις πάνυ καὶ ὀχληρὰ καὶ τελευτῶσα παραπλησίαν ἐποίησε τὴν Ἑλλάδα ταῖς τῶν ἀσώτων καὶ κακοδαιμόνων οἰκίαις»¹⁰.

Μακρὰ ἢ ἐκτροπὴ καὶ ἀπαραίτητη· ὁ Διονύσιος ζοῦσε στὴν Ῥώμη, τὴν ἐποχὴ τοῦ *Αὐγούστου*, τῆς ἀκμῆς τῆς λατινικῆς φιλολογίας, ὡς σοφὸς ἀλλὰ γραικύλος μαζί· περιέγραφε τὴν ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ παιδεία, ἀλλὰ μὲ τὴν συγγνωστὴ τάση

⁹ Ὅρα, «Τὰ ἰδεολογικὰ δεσμά», σελ. 18, 25, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός», ἐκδόσεις, «Φιλόμυθος», σελ. 82, 83, 127, 1994, Ἀθῆναι.

¹⁰ Διονυσίου Ἀλικαρνασεύς, «Περὶ τῶν ἀρχαίων ῥητόρων», κεφ. 1, μετάφραση δική μου.

έξωραϊσεως τῆς τελευταίας. Πρὸς τὸν προστάτη του *Μαικίνα* εὐγενῆ *Άμμαϊο* ἀπευθύνεται· περιγράφει, ὅμως, τέλεια τὴν ἔκπτωση τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς εἰς ἀπραγμοσύνη καὶ ἀχρειότητα καὶ κυνισμό· παρουσιάσθηκε τότε ἡ ἀναβίωση τῆς *σοφιστικῆς*, ἀλλὰ ὄχι καὶ τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς, ἐξ οὗ καὶ ὁ περιορισμὸς τῆς στὴν ἀπομίμηση τῆς ἀττικῆς διαλέκτου, ὄχι τῆς ἀμέσου δημοκρατίας¹¹.

Μᾶς λέει, λοιπόν, ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασεύς, ὅτι πράγματι στοὺς προηγουμένους ἀπὸ ἐμᾶς χρόνους ἡ μὲν ἀρχαία καὶ φιλόσοφος ῥητορική, κάτω ἀπὸ τοὺς προπηλακισμοὺς καὶ ὄσας δεινὰς ὕβρεις ὑπέμεινε ἐξαφανιζόταν, ὅποτε ἀρχῆς γενομένης μὲν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ θανάτου τοῦ *Άλεξάνδρου* τοῦ *Μακεδόνο*ς ἄρχισε ἐκπνέειν καὶ μαραίνεισθαι ὀλίγον κατ' ὀλίγον, κατὰ δὲ τὴν δική μας ἐποχὴ ὀλίγον ἔλειψε τοῦ νὰ ἐξαφανισθεῖ τελείως· κάποια ἄλλη δὲ κατέλαβε τὴν θέση τῆς, ἀφόρητος καὶ ἀνάγωγος θεατρικῆ ἀναίδεια, ἡ ὅποια δὲν εἶχε σχέση οὔτε μὲ τὴ φιλοσοφία οὔτε μὲ οἰαδήποτε ἄλλη ἐλεύθερη παιδεία, ὑπογείως καὶ ὑπὸ πλήρη παράκρουση, λόγῳ τῆς ἀγνοίας τῶν ὄχλων, ὄχι μόνο σὲ ἐπαρκῆ εὐπορία καὶ τρυφή καὶ ἐμφάνιση καλυτέρα ἀπὸ τὴν πρώτη διαβιοῦσε, ἀλλὰ διέθετε καὶ τὶς τιμὰς καὶ τὴν προστασία τῶν πόλεων, τὰς ὁποίας ἔδει ἔχειν ἡ φιλόσοφος ῥητορική, καὶ ἀνηγορεύθη μόνη τῆς εἰς δεσπόζουσαν, ἡ ἀφόρητος καὶ ἀνάγωγος ῥητορική, καὶ ἦταν ὑπερβολικὰ φορτικὴ καὶ ἐνοχλητικὴ καὶ μὲ στὸ τέλος τῆς κατήντησε τὴν Ἑλλάδα ὅμοια μὲ τὶς ἄσωτες καὶ κακοδαίμονες οἰκίαις.

Εἶναι ἀρκετὰ ἐγκωμιαστικὸς πρὸς τοὺς προστάτες του ὁ Διονύσιος, διότι ἀπλή ἀπομίμηση τῆς ἀρχαίας ῥητορικῆς εἶχε ἐπιτευχθεῖ· οἱ παρατηρήσεις του, ὅμως, εἶναι οὐσιαστικές: «κατελύετο», λέει, ἡ ἀρχαία ῥητορική μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, δηλαδὴ ἀναγνωρίζεται ὅτι εὐρίσκετο εἰς τὴ φάση τῆς μεταβάσεως ἀπ' τὸν ἀπράγμονα εἰς τὸν ἀχρεῖον, ὁ ὁποῖος ἀναδυόταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, στὸ τέλος τοῦ 4^{ου} αἰῶνος· ἡ ἀναιδῆς καὶ ἀνάγωγος ῥητορική συνοδευόταν ἀπὸ εὐπορία καὶ τρυφή, δηλαδὴ δὲν εἶχε οὐδεμία σχέση μὲ τὴν λιτὴ εἰς τὴν διαβίωση καὶ τὴν πλήρη περιφρόνηση τοῦ πλούτου ἀρχαία φιλοσοφία· διέθετε τέλος καὶ τὴν προστασία τῶν πόλεων, δηλαδὴ τῶν αὐταρχικῶν πολιτευμάτων τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ ἀγνοοῦσε πλήρως τὴν ζωογόνο ἄμεσο δημοκρατία. Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ὁ Διονύσιος ἀναγνωρίζει πῶς εἶχε ὑποχωρήσει, ὡς νοοτροπία καὶ τρόπος ζωῆς, ἀκόμη καὶ ὁ ἀχρεῖος καὶ ὅτι εἶχε ἐπιβληθεῖ ὀλοκληρωτικὰ ὁ κυνικός, δηλαδὴ οἱ μικροὶ βάρβαροι, ἔστω κι ἂν

¹¹ Ὅρα, εἰς τὰς ἀναλύσεις «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Ἄπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 15 κ. ἑ.

ἀναφέρει τὴν ἐποχὴ του ὡς περίοδο ἀναβιώσεως τῆς καλῆς ῥητορικῆς· ἡ συζήτηση γιὰ αὐτὸ λαμβάνει ἄλλας διαστάσεις, οἱ ὁποῖες ἐκφεύγουν τοῦ παρόντος...

Τὸ οὐσιαστικὸ γεγονός εἶναι ὅτι δὲν ἀναφέρει τὴν μουσικὴν, ὡς ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τῆς ῥητορικῆς παιδείας, εἰς τὰ βιβλία του γιὰ τοὺς ῥήτορες, παρὰ μόνο εἰς τὸ ἔξοχο βιβλίον του, «*Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων*», δηλαδὴ περὶ τοῦ συντακτικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης· εἶχε παραμείνει γραμματικός, φιλόλογος ὁ Διονύσιος καὶ ἀποτολμοῦσε ἀναφορὰς περὶ πολιτικῆς ἐλευθερίας. Ἀναφορὰς περὶ πολιτικῆς ἐλευθερίας καὶ σημασίας τῆς μουσικῆς συναντοῦμε εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἰουλιανόν, ἀλλὰ αὐτὸς ἀσκοῦσε πολιτικὴ ἐξουσία καὶ πίστευε εἰς τὴν ἀναβίωση τῆς δημοκρατίας, παρὰ τὴν ἀποτυχία τῶν προσπαθειῶν του. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν του, «*Ἀθηναίων τῇ Βουλῇ καὶ τῷ Δήμῳ*», γράφει, «... *σώζεται δὲ ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς ὑμᾶς ἔτι τι τῆς τῶν προγόνων ἀρετῆς ὥσπερ ἐμπύρευμά τι σμικρόν...*»¹². Στὴν ἐποχὴ του, τὸν 4^ο μ.Χ. αἰῶνα, ἦτοι τριακόσια περίπου χρόνια μετὰ τὸν Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασέα, πιστεύει ὁ νεαρὸς αὐτοκράτωρ ὅτι ἐπιβιώνει εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ ἄμεσος δημοκρατία, ὅπως ἡ θράκα κάτω ἀπ' τὴν στάχτη· δηλαδὴ, δὲν εἶχε χαθεῖ ἐντελῶς, ὡς πρακτικὴ καὶ τρόπος ζωῆς, ἡ νοοτροπία τῆς ἀμέσου δημοκρατίας. Ἡ διαπίστωση δὲν ἦταν τόσο σχῆμα λόγου καὶ πολιτικὴ τακτικὴ, διότι δὲν εἶχε καὶ τόση ἀνάγκη τῶν ἑλληνικῶν πόλεων -*Ἀθηνῶν*, ἀλλὰ καὶ *Σπάρτης* καὶ *Κορίνθου* καὶ *Θηβῶν*, οἱ ἐπιστολὲς πρὸς τὶς ὁποῖες ἔχουν ἀπωλεσθεῖ- ὁ πανίσχυρος αὐτοκράτωρ, παρὰ μόνο ὡς παράδειγμα πρὸς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον ἐκτὸς τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, καὶ αὐτὸ ἀμφισβητούμενο σφόδρα.

Στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς του γράφει, «*ταῦτα διανοηθεῖς, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς τε συστρατιῶταις τοῖς ἐμοῖς διήλθον καὶ πρὸς κοινούς τῶν πάντων Ἑλλήνων διήλθον*»¹³. Ἐκανα αὐτὲς τὶς σκέψεις, γράφει ὁ Ἰουλιανός, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ τὶς μετέδωσα εἰς τοὺς στρατιῶτες μου καὶ πρὸς τοὺς κοινούς γεννήτορες ὄλων τῶν Ἑλλήνων· ὁπότε, παρόμοια ἔγραψε καὶ πρὸς τὰς ἄλλας πόλεις.

¹² Ἰουλιανοῦ αὐτοκράτορος, «*Ἀθηναίων τῇ Βουλῇ καὶ τῷ Δήμῳ*», 269δ.

¹³ Αὐτόθι, 287γδ, μετάφραση δική μου.

2

Ἡ διαφορὰ του μὲ τὸν Διονύσιο εἶναι ἐμφανέστερη εἰς τὸν «Ἄντιοχικόν» ἢ «Μισοπώγωνα»: ἔχει ἔντονη τὴν αἴσθησι τοῦ τραγικοῦ ἢ ἀπευθυνομένη πρὸς τοὺς Ἄντιοχεῖς ἐπιστολή, διότι διαφαίνεται τὸ ἀπενενοημένο διάβημα στὴν ἐκστρατεία του κατὰ τῶν Περσῶν· ἢ ἀπογοήτευσή του ἀπ' τὸν ἑλληνιστικὸ κόσμον τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς ἦταν ἐμφανής, ἀλλὰ ἴσως καὶ ἀπ' τὴν ἀπουσία οὐσιαστικῆς ἀνταποκρίσεως ἀπ' τὸν ἑλλαδικὸν κόσμον. Δείχνει ὅτι εἶναι μόνος. Γράφει, λοιπὸν στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς: «αἴσχιον γὰρ εἶναι δοκεῖ νῦν μουσικὴν ἐπιτηδεύειν, ἢ πάλαι ποτὲ ἐδόκει τὸ πλουτεῖν ἀδίκως. οὐ μὴν ἀφέξομαι διὰ τοῦτο τῆς ἐμοὶ δυνατῆς ἐκ μουσῶν ἐπικουρίας»¹⁴. Θεωρεῖται λοιπὸν ἐντροπὴ σήμερα ἢ ἐνασχόλησι μὲ τὴν μουσικὴν, ἐνῶ παλαιότερα, εἰς τὴν κλασικὴ ἐποχὴ, ἐθεωρεῖτο ὁ ἀδίκος πλουτισμός. Ἀλλὰ δὲν θὰ σταματήσω λόγῳ αὐτῆς τῆς νοοτροπίας εἰς τὴν ἀναζήτησι τῆς μεγίστης δυνατῆς ἐπικουρίας ἀπὸ τὶς μοῦσες, ἀπ' τὴν μουσικὴν.

Τὸ «μουσικὴν ἐπιτηδεύειν» σημαίνει, τὸ ἀναζητεῖν, τὴν μίαν ἐκάστοτε ἀρμονίαν ἐκ τῆς μίξεως «ὀξέων ἅμα καὶ βαρέων μακρῶν καὶ βραχέων φθόγγων ἐν διαφόραις φωναῖς»: ἡ ἀμονία τῆς Ἀγορᾶς τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορος εἶναι ἔκφρασις ἄλλου τρόπου ζωῆς, κάτι ἐντελῶς διαφορετικόν, ἀσύμβατον, ἀπὸ τὴν ἄσκησι τῆς ἀρχαίας καὶ φιλοσόφου ῥητορικῆς τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασέως· ὁ μέγας μεταρρυθμιστής, χάρις στίς βαθειὰς τομὰς τοῦ ὁποίου, στὴ δημόσια διοίκησι καὶ στὴν ὀργάνωσι τοῦ στρατοῦ, ἐπιβίωσι ἢ ἀνατολικὴ ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἐπὶ χίλια ἑκατὸ χρόνια, ἀναζητοῦσε τὸ «μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς» τῆς Ἀγορᾶς, ἐνῶ ὁ γραμματικὸς τὴν ἔκφρασι τοῦ λόγου τῆς Ἀγορᾶς· ὁ πρῶτος πίστευε ὅτι ἡ ἀρμονία τοῦ λόγου, μὲ τὸ μέτρο στὴν ποιήσι, τὸν ῥυθμὸ στὸ δικανικὸν λόγον καὶ τὴν προσωδία στὸν πεζόν, ἐπέτρεπε τὴν ἀνάδυσιν τοῦ ἐνεργοῦ πολίτου ἀπ' «τὸ σμικρὸν ἐμπύρευμα», ἐνῶ ὁ δεῦτερος ἀναζητοῦσε τὴν φιλόσοφον ῥητορικὴν καὶ μόνον, διότι γνώριζε ὅτι ἡ ἀρμονία τοῦ λόγου προϋποθέτει καὶ ἀπαιτεῖ τὸν ἐνεργὸν πολίτην

Ἡ συνέχεια τῆς σοφιστικῆς ὁδηγεῖ στὴν φιλοσοφία τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου, μὲ τὶς προεκτάσεις του στὴ δυτικὴ φιλοσοφία καὶ στὸν βιομηχανικὸν ἄνθρωπον¹⁵ τῆς ἐποχῆς μας, ἐνῶ τὸ «μουσικὴν ἐπιτηδεύειν» τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ ἡ ἀναζήτησις «τῆς ἐμοὶ δυνατῆς ἐκ

¹⁴ Τοῦ ἰδίου, «Ἄντιοχικὸς ἢ Μισοπώγων», 337βγ, μετάφρασι δική μου.

¹⁵ Ὅρα ἀνωτέρω, σελ 9.

μουσῶν ἐπικουρίας» συμπλέει μὲ τὴν ἑλληνικὴ δημοτικὴ μουσικὴ· οἱ δύο δρόμοι χωρίζονται αὐτὴ τὴν στιγμή. Στὸ δυτικὸ πολιτισμὸ εἶναι ἡ κρίσιμη καμπή, φυσικὰ μὲ τὴν πορεία του μέσα ἀπὸ τὶς ἄλλες μεταπλάσεις του, ὅπως μὲ τὶς *Σταυροφορίες* καὶ τὴν ταύτισή του μὲ τοὺς κονκισταδόρες, τὴν προτεσταντικὴ ἠθικὴ καὶ τὸν βιομηχανικὸ ἄνθρωπο· ἡ διαταραχὴ τῆς ἁρμονίας, τῆς μίας ἐκάστοτε ἁρμονίας χωρὶς τὴν ἔνταξη τοῦ διαφορετικοῦ στὴν κοινωνία της, ὁδηγεῖ ἀναποτρέπτως στὴν περιθωριοποίησι καὶ στὸν ἐγκλωβισμὸ τοῦ ἀτόμου στὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια τῆς πίστεώς του, στὴν ταύτισή του μὲ τὴν ἐσχατολογία του. Οἱ δύο τρόποι ζωῆς γίνονται πλέον ἀσύμβατοι, διότι ὁ *μονοσήμαντος* ἄνθρωπος γίνεται προσήλυτος καὶ ταυτίζεται μὲ τὸ «*πλουτεῖν ἀδίκως*», ἔστω καὶ ὄχι τόσο στὰ πρῶτα βήματά του. Οἱ μικροὶ βάρβαροι εἶναι ἡ συνέχειά τους καὶ ἡ ὀλοκλήρωσή τους στὴ νεώτερη ἐποχὴ.

Τὸ κοινὸ πεδίο τῆς σοφιστικῆς, καὶ τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἡ ψευδαίσθησις τῆς κατακτήσεως τοῦ διαλόγου, ἐνῶ πρόκειται γιὰ διατεταγμένη καὶ προκαθορισμένων ὁρίων ἄσκησι τοῦ λόγου· δὲν ἦταν διάλογος, ὅπως στὸ βιομηχανικὸ ἄνθρωπο δὲν ὑπάρχει ἡ ἔννοια τῆς ἀποδοχῆς ἄλλων ἀξιῶν, δὲν ἀναγνωρίζεται ἡ ἔνταξη τοῦ διαφορετικοῦ στὴν κοινωνία του, στὴν πόλη του· ὅλοι στὴ βιομηχανικὴ κοινωνία ἔχουν τὸ δικαίωμα ἐκφράσεως τοῦ λόγου, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσι τοῦ σεβασμοῦ τῶν αἰώνιων ἀξιῶν της· ἀποτελεῖ ἀναφαίρετο δικαίωμα ἡ συμμετοχὴ ὅλων στὴν κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία, τῆς ὁποίας ἀποκορύφωμα εἶναι ἡ ἀγγλικὸς τύπου, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς *Καθολικοὺς* τῆς *Βρεταννίας*, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ πεντακόσια χρόνια περίπου παραμένουν πολῖτες δευτέρας κατηγορίας, ἂν καὶ 10% τοῦ πληθυσμοῦ της.

Ὡς περιγραφὴ τῆς δικῆς μας συλλογιστικῆς: ὁ μετέχων τῆς σοφιστικῆς τοῦ Διονυσίου ἠδύνατο ἐπιστρέψαι εἰς τὴν πρακτικὴ τοῦ ἀχρείου, ἀπ' τὸν κυνικὸ τῆς ἐποχῆς του, ἢ μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς εἰς τὸν ἀπράγμονα· ὁ ἐνεργὸς πολίτης, ὁ ἐμμελής, δὲν ἄπτεται κἄν τῆς φαντασίας των. Ἡ «*ἐκ τῶν μουσῶν δυνατὴ ἐπικουρία*» τοῦ αὐτοκράτορος εἶχε σκοπὸ καὶ ὄριο τὸν ἐνεργὸ πολίτη, ἄλλο ἂν δὲν ἐπετεύχθη, ἀλλὰ παρέμεινε ἔστω καὶ «*ὡς ἐμπύρευμά τι μικρόν*». Ἐδῶ ἐστιάζεται ἡ κυρία διαφορὰ τῶν δύο κόσμων.

Ἡ Ὁρθοδοξία διατήρησε ἄρκετὰ στοιχεῖα ἀπ' τὴν ἔνταξη τοῦ *διαφορετικοῦ* στὴν κοινωνία της, ἀπ' τὴν ἀνοχὴ ἀπέναντι στὴν ἄλλη ἄποψη· οἱ συγκρούσεις μὲ τὶς *αἱρέσεις* ἦταν σκληρὲς καὶ μακροχρόνιες, ἀλλὰ δὲν κατέληξαν στὸ *γεωγραφικὸ διαχωρισμὸ* τῶν πιστῶν τους, ὅπως ἔγινε στὸν *καθολικὸ κόσμον*. Ἡ ἀναφορὰ ἔχει ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς λόγους τῆς ἀνοχῆς, οἱ ὁποῖοι μᾶλλον

ἀνάγονται στὶς ἑλληνικὲς τῆς ρίζης, τῆς κοινῆς ὡς γλώσσης τῆς νέας θρησκείας, καὶ στὴν ἄμεση καὶ ζωντανή, μέσω τῆς αὐτῆς γλώσσης, ἐπικοινωνία τῆς μὲ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναγωγή τῆς μουσικῆς, ὡς καθοριστικοῦ παράγοντος τῆς θεωρητικῆς τῆς προσεγγίσεως· ἡ μουσική, ἡ ψαλμωδία ἀποτέλεσε ταυτοχρόνως κοινὸ στοιχεῖο τῆς νέας θρησκείας, εἴτε μὲ τὴν χρῆση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, εἴτε τῆς ἀραμαϊκῆς, συριακῆς, καὶ μάλιστα στοὺς ἴδιους ρυθμούς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀποδοχῆς τῆς θρησκευτικῆς λατρείας στὴ γλώσσα τῶν νέων πιστῶν, ἐνῶ στὴ Δύση, ἡ λατρεία ἠσκέετο ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὴ λατινική. Ἡ ἐπικράτηση τῶν αἰρέσεων στὶς ἀσιατικὲς καὶ ἀφρικανικὲς ἐπαρχίαι τῆς αὐτοκρατορίας ὀφείλεται στὶς ἱστορικὲς ρίζες τῶν λαῶν αὐτῶν καὶ στὴν ἀποδοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, μόνον ὡς ἔκφραση τῶν ἑλληνιστικῶν βασιλείων καὶ μὲ τὴν ἀπομίμηση τῶν πόλεων, οἱ ὁποῖες εἶχαν συρρικνωθεῖ καὶ στὸν ἑλλαδικὸ κόσμον· οὐδέποτε, ὅμως, ἔγινε σαφῆς γεωγραφικὸς διαχωρισμὸς τῶν πιστῶν τους, παρὰ τὶς ἀνελέητες συγκρούσεις μεταξὺ τους.

Ἡ ἀποδοχὴ ἀπ' τοὺς λαοὺς αὐτοὺς τῆς ἰσλαμικῆς θρησκείας ἀπετέλεσε τὴν συνέχιση τῆς διαφοροποιήσεώς τους ἀπ' τὴν ἑλληνικὴν παραδόσεως Ὁρθοδοξία, ἂν καὶ οἱ σχέσεις τους δὲν διεκόπησαν ἀμέσως, ἐνῶ καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα παρέμεινε ὡς ἐπίσημη ἐπὶ μακρὸ χρονικὸ διάστημα, λόγῳ τῶν δημοσιονομικῶν ἀναγκῶν τῶν χαλιφάτων. Οἱ πολιτιστικὲς ἀνταλλαγὲς ἦταν συνεχεῖς καὶ δημιουργικὲς, διότι παρέλαβαν ἀπ' τοὺς Ἕλληνας τὴν φιλοσοφία καὶ τὶς ἄλλες ἐπιστῆμες, ὅπως ἀκριβῶς εἶχαν κάνει καὶ οἱ ἄλλοι λαοὶ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἢ μᾶλλον διατήρησαν τὴν ἴδια παράδοση.

Ἄρετή ἢ ἀπραγμοσύνη!

Ἡ δυσκολία κατανοήσεως, καὶ πολὺ περισσότερο ἀσκήσεως, τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς ἀπ’ τὸν βιομηχανικὸ ἄνθρωπο, φαίνεται καλύτερα στὶς πολλὲς παρατηρήσεις σοφῶν Ἑλληνιστῶν γιὰ τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, καὶ κυρίως τοῦ Ἀθηναίου, γιὰ τὸν ὁποῖο ἔχουμε πληθώρα στοιχείων. Ὁ Κ. Τζ. Ντόβερ εἶναι ἓνας ἀπ’ τοὺς ἀρίστους φιλολόγους τοῦ περασμένου αἰῶνος καὶ τὰ βιβλία του, «*Ἡ κωμωδία τοῦ Ἀριστοφάνους*» καὶ «*Ἡ ἑλληνικὴ ὁμοφυλοφιλία*» θεωροῦνται κλασικά. Γράφει, λοιπόν, στὸ πρῶτο: «*Ἄλλωστε, ὅλη τὴν κλασικὴ ἐποχὴ οἱ Ἀθηναῖοι ἔλεγαν ὅτι ἀναγνώριζαν ὡς ἀρετὴ τὴν ἀπραγμοσύνη, τὸ νὰ μὴν ἐπεμβαίνει κανεὶς σὲ ξένες ὑποθέσεις καὶ νὰ μὴν ἀνακατεύεται μὲ δικαστήρια - ἄσχετο ἂν συνήθως κατέληγαν στὸ ἀντίθετο*»¹⁶. Ὅπως δὴποτε εἶναι σχῆμα λόγου μᾶλλον ἢ ἀναφορὰ αὐτῆ τοῦ μεγάλου Ἑλληνιστοῦ, διότι ἀποκλείεται νὰ μὴν γνῶριζε τὴν ῥήση τοῦ Περικλέους εἰς τὸν «*Ἐπιτάφιον*» τοῦ Θουκυδίδου: «*ἔνι τε τοῖς αὐτοῖς οἰκείων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἐπιμέλεια, καὶ ἑτέροις πρὸς ἔργα τετραμμένοις τὰ πολιτικὰ μὴ ἐνδεῶς γνῶναι· μόνοι γὰρ τὸν τε μηδὲν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα ἀλλ’ ἀχρεῖον νομίζομεν*»¹⁷. Ὅταν λέει «μόνοι» ἔδῳ ὁ Περικλῆς ἐννοεῖ μᾶλλον ὅλους τοὺς Ἕλληνες κι ὄχι μόνο τοὺς Ἀθηναίους, πρὸς τοὺς ὁποῖους κάνει παρόμοιες παραινέσεις καὶ στὶς δύο τελευταῖες δημηγορίες του· φυσικά, ἀποκλείει σαφῶς τὶς τυραννίες καὶ τὰ ὀλιγαρχικὰ πολιτεύματα. Δηλαδή, λέει ὁ Περικλῆς, ἐπὶ πλέον ἀσχολούμεθα μὲ τὶς προσωπικὲς μας ὑποθέσεις, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ πολιτικὰ, καὶ ἐνῶ στρέφουμε τὸ ἐνδιαφέρον μας καὶ πρὸς ἄλλα πράγματα, δὲν ὑστεροῦμε στὰ πολιτικὰ· διότι εἴμεθα οἱ μόνοι οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζουμε ὄχι ἀπλῶς ἀπράγμονα ἀλλὰ ἀχρεῖο, ὅποιον δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὰ πολιτικὰ.

Τὴν διάκριση τὴν συναντοῦμε καὶ στοὺς ἄλλους συγγραφεῖς, Ἀριστοτέλη, Ἰσοκράτη, Δημοσθένη, ὅποτε γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, ὅτι ἀποκλείεται νὰ μὴν τὴν ἔχει συναντήσει ὁ Ἄγγλος φιλόλογος, ἀλλὰ ἀπλούστατα δὲν τὴν ἔχει καταγράψει ὡς καθοριστικὴ τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, ἴσως ἐπειδὴ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν *προτεσταντικὴ του ἠθικὴ*¹⁸, ἐπειδὴ αἶρει τὴν ἀντίληψή του γιὰ τὸν δυτικὸ πολιτισμὸ, μὲ τὴν ἀναγωγή ὡς ἀρετῆς τῆς *σιωπηροῦς πλειοψηφίας*, μὲ τὸν περιορισμὸ τῆς δημοκρατίας στὴν τυπικὴ

¹⁶ Κ. Τζ. Ντόβερ, «*Ἡ κωμωδία τοῦ Ἀριστοφάνη*», ἐκδόσεις ΜΙΕΤ, 1978, σελ. 206, μετάφραση Φάνη Ι. Κακριδῆ.

¹⁷ Θουκυδίδου, «*Ξεγραφή*», βιβλ. Β', κεφ. 39, παρ. 3-4, μετάφραση δική μου

¹⁸ Ὅρα, «*Τὰ ἰδεολογικὰ δεσμά*», σελ. 111, καὶ «*Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός*», σελ. 163.

ἄσκηση τοῦ δικαίωματος τοῦ ἐκλέγειν καὶ μερικῶς τοῦ ἐκλέγεσθαι· ὁ ἐνεργὸς πολίτης, ἡ ἄσκηση τῆς ἐλευθέρας πολιτικῆς πρακτικῆς, ὡς συνεχοῦς συμμετοχῆς, ὡς «*μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς*», ἦταν καὶ εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον περιορισμένο, διότι αἶρει ἡ πρακτικὴ τοῦ τὴν ἀπόλυτη προσήλωση πρὸς τὸν προκαθορισμένο, ἀπ’ τὸν Θεό, ἀπ’ τὴν *ἰδεολογία* ἢ ἀπ’ τὴν *ἐπιστήμη*, σκοπό. Ἡ *ἐσχατολογία* ὡς τρόπος σκέπτεσθαι, ἡ *μονοσήμαντη λογικὴ*, αἶρεται ἀπ’ τὸν ἐνεργὸ πολίτη, ἀλλὰ ὁ Τζ. Κ. Ντόβερ μᾶς θυμίζει τὶς ἀκούσιες μᾶλλον δεσμεύσεις τοῦ ἀπ’ τὴν *προτεσταντικὴ λογικὴ* καὶ τὴν *βικτωριανὴ ἠθικὴ*, γεγονὸς ἐμφανεστερο στὴνπραγματεύση τῆς παιδευασίας. Ἄλλ’ αὐτὰ μνημονεύονται ἐν παρόδῳ.

Οἱ μικροὶ βάρβαροι δὲν τὰ γνῶριζαν αὐτὰ καὶ πολὺ περισσότερο τὰ θεωροῦσαν ὡς ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸν πολιτισμὸ τους, κατώτερα καὶ ἀρμόζοντα πρὸς τοὺς βαρβάρους, γι’ αὐτὸ καὶ δὲν τὰ μελετοῦσαν, ὅταν τὰ συναντοῦσαν στὴν ἑλληνικὴ σκέψη· οἱ Κινέζοι σοφοὶ παρατηροῦσαν τὸν τρόπο τῆς δράσεώς τους καὶ παραξενεύονταν μὲ τὴ συμπεριφορὰ τους. «*Ἡ ἐνότης τῆς γνώσεως καὶ τῆς πράξεως, τῆς ἐνεργείας, εἶναι πάντοτε στὴν καρδιὰ τῆς προβληματικῆς τοῦ Κομφουκίου*»¹⁹, γράφει ἡ Ἄννα Τσενγκ, ὅτι, ἡ γνώση καὶ ἡ ἐνέργεια εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ, δὲν ἀποτελοῦν παρὰ ἓνα ἐνιαῖο πρᾶγμα· ταυτίζεται ἡ κινεζικὴ σκέψη μὲ τὴν ἑλληνικὴ, κι ὄχι μόνον ἡ σκέψη, ἀλλὰ καὶ ἡ πρακτικὴ²⁰, μὲ τὴν ἀπόλυτη ταύτιση ἐνεργείας καὶ τέλους εἰς τὴν πολιτικὴν πρακτικὴν, γεγονὸς ἀδιανόητο γιὰ τὸν βιομηχανικὸ ἄνθρωπο. Ἐπιμένουν σὲ αὐτὸ οἱ Κινέζοι, ὅπως ἀναφέρει ἡ συγγραφεὺς στὴν ἀμέσως προηγούμενη παράγραφο: Στὴν κινεζικὴ ἠθικὴ σκέψη, τὸ πρόβλημα δὲν παρουσιάζεται τόσο μεταξὺ *γεγονότος* καὶ *τυπικοῦ* (μεταξὺ τοῦ ὑπάρχοντος καὶ τοῦ δέοντος εἶναι), ἀλλὰ κυρίως μεταξὺ τῆς *γνώσεως* καὶ τῆς *ἀρμονίας*: προβλέπεται ἡ πιθανότης εἴτε ὑπάρχειν καὶ ἐνεργεῖν στὰ πλαίσια τῆς *ἀρμονίας* χωρὶς τὴν ἀπαραίτητη γνώση τῆς *φύσεως* τοῦ πράγματος (αὐτὴ εἶναι ἡ ἄποψη τῶν *ταοϊστῶν*), εἴτε ἐνεργεῖν στὰ πλαίσια τῆς *ἀρμονίας*, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση τῆς *γνώσεως* τῆς φύσεως τοῦ πράγματος (αὐτὴ εἶναι ἡ *κομφουκιανὴ ἄποψη*)²¹.

Ἀπλῆ προσέγγιση γίνεται ἐπιχειροῦμε στὴν κινεζικὴ φιλοσοφία, διότι γνωρίζουμε ἐλάχιστα, καὶ αὐτὰ μέσῳ τρίτων, καὶ μόνον ὡς βοηθήματα γιὰ τὴν μέλετη τοῦ θέματός μας· ἡ διδασκαλία τοῦ Κομφουκίου, ἐκτὸς ἀπ’ τὴν ἀναγνώριση τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς

¹⁹ Anne Cheng, «Histoire de la pensée chinoise», Seuil, Paris, 1997, σελ. 539, μετάφραση δική μου.

²⁰ Ὅρα, εἰς τὰς ἀναλύσεις «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ὁ ἀγκυλομήτης Κρονίδης», σελ. 4.

²¹ Anne Cheng, ὁ, ἄ., σελ. 539, μετάφραση δική μου

προσθέτει καὶ τὴν ταύτιση γνώσεως καὶ πράξεως, τὴν ταύτιση ἐνεργείας καὶ τέλους²². Δηλαδή, οἱ δύο κύριες ἀρχές τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ καθημερινῆς πρακτικῆς τῶν Ἑλλήνων εἶναι οἱ ἴδιες καὶ στὴν κινεζικὴ φιλοσοφία, κι αὐτὲς ἀνεπτύχθησαν τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἐποχὴ στοὺς δύο λαούς, μὲ ἀποδεδειγμένο τὸ γεγονός τῆς ἀπουσίας οἰασδῆποτε ἐπικοινωνίας μεταξύ τους· τὸ ἐνδιαφέρον μας ἐστιάζεται στὸ γεγονός αὐτὸ καὶ μόνο καὶ στὴ σημασία του κατὰ τὴν προσέγγιση τῶν δύο λαῶν μὲ τὸν βιομηχανικὸ ἄνθρωπο, μὲ τοὺς μικροὺς βαρβάρους.

Οἱ Ἕλληνες δὲν ἔχουν τὶς δυνατότητες τῆς ἀμέσου ἐπιρροῆς τῆς παγκοσμίου πορείας καὶ περιορίζονται εἰς τὴν πολιτιστικὴ καὶ φιλοσοφικὴ πτυχὴ τῆς, ἐνῶ οἱ Κινέζοι μετετράπησαν εἰς μεγάλη δύναμη, πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ, ὅποτε γεννᾶται εὐθέως τὸ ζήτημα τῆς πολιτιστικῆς τους παρουσίας· ἡ προβληματικὴ εἶναι ἔντονη καὶ πολύπλευρη, μὲ τὶς ἀναζητήσεις τους στὶς ρίζες τους. Τὰ τελευταῖα χρόνια εἶναι ἐμφανέστατη ἡ τήρηση ἀποστάσεως ἀσφαλείας ἀπέναντι στὸν βιομηχανικὸ ἄνθρωπο, ὡς τρόπο ζωῆς καὶ οἰκονομικῆς συμπεριφορᾶς, παρὰ τὴν ἀντιγραφή τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, καὶ αὐτὸ ἴσως εἶναι τὸ σημαντικώτερο, ὅπως καὶ ἡ κοινὴ προβληματικὴ μὲ τοὺς Ἰνδοὺς καὶ τοὺς Ρώσους· ἡ παρέμβαση τῶν λαῶν, μὲ μακρὰ καὶ ζωντανὴ ἀκόμη πολιτιστικὴ παράδοση, θὰ ἦταν ὅπωςδῆποτε χωρὶς ἀποτέλεσμα, ἂν δὲν εἶχαν ἐπιτύχει τὴν οἰκονομικὴ τους ἀνάπτυξη καὶ τὴν πολιτικὴ τους παρουσία.

Ἡ παρουσία αὐτὴ, ὡς ἀποτέλεσμα καὶ ἱστορικὴ πορεία, γίνεται μὲ τρόπο ἀδιανόητο γιὰ τὸν βιομηχανικὸ ἄνθρωπο, ὅποτε εἶναι καὶ δυσεξήγητη ἀπ' αὐτόν· ἡ ἀδυναμία προβλέψεως τῶν Δυτικῶν τῆς οἰκονομικῆς ἀναδύσεως τῆς Κίνας καὶ τῶν Ἰνδιῶν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς λογικῆς τους σκέψεως, τῆς ἐσχατολογικῆς τους ἀντιλήψεως, τῆς μονοσημάντου λογικῆς τους. Ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου εἶναι *γραμμικὴ*, κατὰ τὴν θεώρησή τους, καὶ ὀδηγεῖ, μὲ μαθηματικὴ ἀκρίβεια, στὴν ἀνωτέρα φάση τῆς ἐξελιξέως του, στὴ βιομηχανικὴ ἐποχὴ.

²² Ὅρα, εἰς τὰς ἀναλύσεις «Τοῦ Ἑμμελοῦς», «Ὁ ἀγκυλομήτης Κρονίδης», σελ. 4.

2

Ἡ δυναμικὴ τῆς ἄλλης προσεγγίσεως τοῦ κόσμου προέρχεται ἀπὸ δύο δυνάμεις: Ἀπ' τοὺς Κινέζους καὶ τοὺς Ἰνδοὺς, ὡς ἔκφραση τῆς αὐτοπεποιθήσεώς τους γιὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ διεθνῆ παρουσία τους καὶ ὡς ἔμπρακτος σεβασμὸς στὴ συνέχιση τῆς πολιτιστικῆς τους κληρονομίας, τὴν ἀέναο αὐτὴ πηγὴ ἀντλήσεως δυνάμεως καὶ ἐμπνεύσεως. Προέρχεται, ἐπίσης, ἀπ' τὶς ἐπικριτικὲς πρὸς τὴν προτεσταντικὴ ἠθικὴ δυνάμεις τοῦ βιομηχανικοῦ κόσμου, ὅσες οὐδέποτε εἶχαν ἀσπασθεῖ πλήρως τὴν ἐσχατολογικὴ ἀποστολὴ τῆς καὶ εἶχαν ἀπομείνει στὸ περιθώριο τῆς κυριαρχίας του, κυρίως μετὰ τοὺς δύο παγκοσμίους πολέμους· οἱ ἀναζητήσεις εἶναι ζωντανές στὴν ἠπειρωτικὴ *Εὐρώπη*, μὲ τὴ δευτερεύουσα θέση τῆς στὸ δεύτερο ἥμισυ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ στὴ *Ρωσία*, ἡ ὁποία κυμαίνεται μετὰ τῶν ἀναδυομένων χωρῶν, ὡς πραγματικὴ δυνάμις, ἀλλὰ διαθέτει καὶ τὴν ἱστορία τῆς, ὡς εὐρωπαϊκὴ δυνάμις, καὶ ὀρθόδοξος χώρα, καὶ μὲ τὴν ἐμπειρία τῆς τῆς ἀνωτέρας φάσεως τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν σοσιαλιστικὴ τῆς περίοδο...

Ἡ διεθνὴς παρουσία τῶν ἀναδυομένων οἰκονομιῶν, μὲ τὴν ἀναβάπτισή τους στὶς πολιτιστικὲς καὶ ἱστορικὲς τους ρίζες σημαίνει τὴν πλήρη ἀπομυθοποίηση τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου, κάτι ἀδιανόητο γι' αὐτὸν ἀπ' τὴν ἐμφάνισή του στὴν ἱστορία· δηλαδή, συμβαίνουν δύο πράγματα, ἡ αἰσχίστη περιφρόνηση ἀπ' τοὺς παλαιοὺς «ἰθαγενεῖς» πρὸς τὶς ἀξίες του, ἀντὶ τοῦ ἀκράτου θαυμασμοῦ ἕως λίγα χρόνια πρὶν, καὶ ἡ πλήρης ἀπαξίωση τῆς ἠθικῆς του, τῆς λογικῆς του. Ἡ πολιτικὴ καὶ ἰδεολογικὴ χειραφέτηση τῶν «ἰθαγενῶν» συνοδεύεται ἀπ' τὴν προβολὴ τῶν δικῶν τους φιλοσοφικῶν ἀξιῶν, ὄχι ὅμως ὡς ἐσχατολογικὴ ἀντίληψη καὶ μονοσήμαντη λογικὴ, ἀλλὰ ὡς βάσις διαλόγου μετὰ τῶν ἱστορικῶν καὶ ζωντανῶν ἀκόμη πολιτισμῶν, ὅπως εἶναι ἡ ἀναγνώριση τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας μόνης σχεδὸν ἀπὸ τοὺς δυτικοὺς πολιτισμοὺς καὶ ἀπ' τὴν ἀναγωγὴ τῆς μουσικῆς ἀρμονίας ὡς καθοριστικοῦ κριτηρίου τῆς πρακτικῆς τοῦ ἀνθρώπου· στὴν πράξη πρόκειται γιὰ διαφορὰ ἀντιλήψεως καὶ τρόπου ζωῆς, διότι ὁ βιομηχανικὸς ἄνθρωπος δὲν ἀναγνωρίζει καὶ οὔτε ἀντιλαμβάνεται τὸν διάλογο μὲ ἄλλους πολιτισμοὺς, οὔτε ἔχει ἀντιληφθεῖ τὴ σημασία τῆς μουσικῆς στὴ διαμόρφωση τοῦ ἥθους τοῦ

άνθρώπου²³, γνωστά αυτά. Οί έπιπτώσεις τής άνατροπής αυτής προσλαμβάνει άλλες διαστάσεις με την ψηφιακή έπανάσταση, όταν οί άναδούμενες οικονομίες ανταγωνίζονται σκληρά τις παλαιές βιομηχανικές χώρες και σε πολλούς κλάδους τις έχουν υπερβεί και μάλιστα συντριπτικά, όπως στην παραγωγή λογισμικού άπ' τις Ίνδίες, στις έξαγωγές ηλεκτρονικομηχανικού έξοπλισμού άπ' την Κίνα, ή άναζήτηση άπό τους Άμερικανούς κεφαλαίων άπ' την Ρωσία για έπένδυση στη χώρα τους και άλλα άπό άλλες χώρες.

Κριτήριο άποτελεί ή αντίληψη για τους λόγους διαμορφώσεως του ήθους του άνθρώπου, και όχι τής ήθικης, διότι μόνο την ήθική έχει δείξει ότι αντίλαμβάνεται ο βιομηχανικός άνθρωπος, ενώ αδυνατεί πλήρως εις την καταγραφή τής μουσικής ως καθοριστικής εις την καθημερινή πρακτική του άνθρώπου, εις το ήθος του· στην πράξη είσερχόμεθα στην έννοια τής μεσότητας, καθοριστικής στην άμεσο δημοκρατία, διότι ο πολίτης ήταν ή έκφραση τής μεσότητας, ως τρόπος ζωής και ως σύνθεση στην Άγορά. Η Βικτώρια Λυσσένκο στη μελέτη της, «*Η άναζήτηση τής μεσότητας: Η άριστοτελική «μεσότης» και ή μέση όδος του Βούδα*», έπιχειρεί την προσέγγιση τής έλληνικής με την βουδιστική φιλοσοφία· πρωτότυπη και άκρως ένδιαφέρουσα ή μελέτη, έπειδή άνοίγει νέους δρόμους στη δυτική σκέψη²⁴: «*ότι μέν ούν έστιν ή άρετή ή ήθική μεσότης, και πώς, και ότι μεσότης δύο κακιών, τής μέν καθ' ύπερβολήν τής δε κατ' έλλειψιν, και ότι τοιαύτη έστι δια το στοχαστική του μέσου είναι... έν έκάστω γάρ το μέσον λαβεΐν έργον, οϊον κύκλου το μέσον ού παντός άλλα του είδότης*». Και άπό όλίγας παραγράφους προηγουμένως παραθέτει ή συγγραφεύς: «*έτι το μέν άμαρτάνειν πολλαχώς έστιν (το γάρ κακόν του άπείρου, ως οί Πυθαγόρειοι είκαζον, το δ' άγαθόν του πεπερασμένου), το δε κατορθοΐν μοναχώς (διό και το μέν ράδιον το δε χαλεπόν, ράδιον μέν το άποτυχεΐν του σκοποΐ, χαλεπόν δε το έπιτυχεΐν)· και δια ταΐτ' ούν τής μέν κακίας ή ύπερβολή και ή έλλειψις, τής δ' άρετής ή μεσότης·*

έσθλοι μέν γάρ άπλώς, παντοδαπώς δε κακοί»²⁵.

Η άναφορά και μόνο τών άποσπασμάτων αυτών, όπως και τών άλλων του Άριστοτέλους και του Πλάτωνος καταδεικνύουν την άλλη όπτική τής ήθικης και την έμφαση εις το ήθος· το πόνημα δέν

²³ Όρα, εις τας αναλύσεις «Του Έμμελοΐς», «Άπ' τή μουσική στη γραμματική», σελ. 6. κ.έ.

²⁴ Victoria Lyssenko, « La dure quête du milieu: la « médité » (mesôtes) aristotélicienne et la « voie moyenne » (majjhima patipadâ) du Bouddha », « Philosophie comparée, Grèce, Inde, Chine », Vrin, Paris, σελ. 104. Μεταφέρουμε το άρχαιο κείμενο, με μετάφραση δικής μας. «*Ηθικά Νικομάχεια*», βιβλ. Β, κεφ. η, παρ. 2,3, (1109 α20-23, 25-27).

²⁵ Αυτόθι,, κεφ. στ', παρ. 14, (1106β30-35), μετάφραση δική μου.

έπιτρέπει την έξαντλητική προσέγγιση τῆς ἐξαιρέτου μελέτης τῆς συγγραφῆς, παρὰ μόνο ἀναφορὰ γίνεται. Ἔχουν σημασία τὰ ἐπιλεχθέντα ἀποσπάσματα, διότι εἶναι ἀπὸ τὰ κύρια τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ πολιτικῆς σκέψεως ὡς πρὸς τὴν περιγραφὴ τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς.

Ἀναφέρει στὸ πρῶτο ἀπόσπασμα ὁ *Σταγειρίτης* ὅτι, ἡ ἠθικὴ ἀρετὴ εἶναι μὲν λοιπὸν μεσότης, καὶ πῶς καὶ μὲ ποῖο τρόπο εἶναι μεσότης δύο κακιῶν, τῆς μιᾶς καθ' ὑπερβολὴν καὶ τῆς ἄλλης κατὰ τὴν ὑστέρησίν της καὶ ὅτι εἶναι παρόμοια διότι εἶναι ἔκφραση τῆς στοχαστικῆς κριτικῆς τῆς ἐννοίας τοῦ μέσου... Διὰ τοῦτο καὶ εἶναι σπουδαῖο ἔργο ἡ ἐπίτευξη τῆς μεσότητος. Διότι ἡ ἐπίτευξη τοῦ μέσου εἰς ἕκαστον πράγμα, ὅπως τοῦ κέντρου τοῦ κύκλου, δὲν εἶναι ὑπόθεση οἰουδήποτε ἀλλὰ τοῦ γνωρίζοντος, τοῦ εἰδήμονος. Τὸ ἐπίθετο «*στοχαστικός*» χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ὡς κριτήριον, δηλαδή, ὁ εἰκασμός, ἡ κρίσις, ἡ ἐπίτευξις σκοποῦ τινος, κατὰ τὸ λεξικό, τὸ ὁποῖο ἀνάγει εἰς τὴν πολιτικὴν κριτικὴν. Καὶ συνεχίζει, στὸ δεύτερο ἀπόσπασμα, ἐπὶ πλέον τὸ ἀμαρτάνειν γίνεται μὲ πολλοὺς τρόπους (διότι τὸ κακὸ ἔχει ἀπείρους τρόπους, ὅπως ἔλεγον οἱ *Πυθαγόρειοι*, ἐνῶ τὸ καλὸ γίνεται μὲ πεπερασμένους τρόπους), ἀλλὰ ἡ ἐπίτευξη τοῦ καλοῦ μὲ ἕναν καὶ μόνον τρόπο (διὰ τοῦτο λοιπὸν τὸ κακὸ εἶναι μὲν εὐκόλον τὸ δὲ καλὸ δύσκολον, εἶναι εὐκόλη ἢ ἀποτυχία τοῦ σκοποῦ, ἐνῶ εἶναι δύσκολη ἢ ἐπίτευξις του)· καὶ διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς εἶναι μὲν χαρακτηριστικὴ ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψις τῆς κακίας, ἐνῶ εἶναι ἴδιον τῆς ἀρετῆς ἡ μεσότης·

οἱ καλοὶ γίνονται μὲ ἕναν τρόπο, οἱ δὲ κακοὶ μὲ πολλοὺς τρόπους.

Οἱ ὀλίγοι καὶ πεπερασμένοι ἢ ὁ εἷς τρόπος ἐπιτεύξεως τοῦ καλοῦ σημαίνει τὴν ἔνταξιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς συγκεκριμένον κοινωνικὸν πλαίσιον, τὸ ὁποῖον διὰ τοὺς Ἕλληνας εἶναι ἡ πόλις, «*τὸ μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς*», εἰς τὴν ὁποία προτεραιότης εἶναι ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν ἄσκησιν κριτικῆς, δηλαδή, εἰς τὸν προδιορισμὸν τῶν κανόνων τοῦ πολιτικοῦ πλαισίου, τῶν θεσμῶν τῆς πόλεως· ἀντιθέτως οἱ ἄπειροι τρόποι ἀσκήσεως τοῦ κακοῦ σημαίνουν ὅτι δὲν ἀναγνωρίζει οὐδὲνα θεσμὸν καὶ οὐδὲνα κανόνα ὁ κακός, δηλαδή, γίνεται βάρβαρος· αὐτὸ ἦταν τὸ ὄνειρον τοῦ ἀποστρεφῆναι τοῦ Στρεψιάδου, μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀντιλήφθηκε τοὺς μικροὺς βαρβάρους ὁ Φένγκ Γκουιφέν.

Τὸ τελευταῖον ἀπόσπασμα μᾶς θυμίζει τὴν ἀντίστοιχον ῥήσιν τοῦ Θεόγνιδος,

*έσθλῶν μὲν γὰρ ἅπ' έσθλῶν μαθήσεται· ἦν δὲ κακοῖσιν
συμμίσγης, ἀπολεῖς καὶ τὸν έόντα νόον.²⁶*

Ὁ ἐκ *Μεγάρων* έλεγειακὸς ποιητῆς ἀφιερώνει τὰ ὠραῖα καὶ εὐαίσθητα ποιήματά του εἰς τὸν έρωμένον του *Κύρνον*, ἂν καὶ δὲν εἶναι βέβαιο ὅτι εἶναι ὅλα δικά του. Τί λέει ὁ ποιητῆς;

*Τὰ καλά μὲν λοιπὸν ἀπ' τοὺς καλοὺς θὰ τὰ μάθεις· ἂν ὅμως
σμίγεις μὲ κακοὺς, θὰ χάσεις καὶ τὸ δικό σου τὸ μυαλό.*

Τὴν έποχὴ τῶν ὀλιγαρχικῶν καθεστῶτων ἔγραφε ὁ ἀριστοκράτης ποιητῆς, τῶν ἀναζητήσεων τῶν δρόμων τῆς τῆς έλληνικῆς σκέψεως· ὁ στίχος του περιγράφει τὸν τρόπο ἀποκτήσεως τοῦ ἥθους τοῦ χρηστοῦ ἀνθρώπου. Ἡ παραίνεσή του πρὸς τὸν *Κύρνον* εἶχε παιδευτικὸ καὶ έρωτικὸ χαρακτῆρα· οἱ Ἕλληνες στίς έπόμενες γενιές θὰ έπιδοθοῦν περισσότερο στὴν φιλοσοφικὴ μελέτη τοῦ ἥθους καὶ τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς στὴ διαμόρφωσή του.

²⁶ Θεόγνιδος, στ. 35-36, μετάφραση δική μου.

3

Ἡ ἀναγνώριση τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς στὴ διαμόρφωση τοῦ ἥθους τοῦ ἀνθρώπου ἐπιβάλλει τὴν ἐστίαση τῆς προσοχῆς του εἰς τὸ παρόν, διότι τὸν ἀφορᾷ ἐκάστη συγκεκριμένη στιγμή κι ὄχι τὸ μακρινὸ καὶ ἄγνωστο μέλλον· εἶναι τὸ «*μίαν ἀπετέλεσεν ἀρμονίαν*», ἢ μίξις μακρῶν καὶ βραχέων, ὀξέων καὶ βαρέων φθόγγων, κατὰ τὸν σκοτεινὸ φιλόσοφο· ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν θεὸ του μετράει περισσότερο. Οἱ Κινέζοι δὲν αἰσθάνθησαν τὴν ἀνάγκη τῆς ἰδρύσεως ναοῦ εἰς τὴν ἀπαγορευμένην πόλιν καὶ οἱ Ἕλληνες ἔπλασαν τοὺς θεοὺς τους στὶς ἀνθρώπινες διαστάσεις τους καὶ μὲ ἐλάχιστη διαφορὰ ἀπ’ τοὺς ἴδιους, εἴτε τὶς σχέσεις ἰσοτιμίας τους ἀπέναντι εἰς τοὺς θεοὺς τους ἕως σχέσεις ἀνεξαρτησίας· πρόκειται γιὰ τὴν τρίτη²⁷ κοινὴ βάση τῶν δύο πολιτισμῶν, μετὰ τὴν μουσικὴν καὶ τὴν ταύτιση ἐνεργείας καὶ γνώσεως, ἐνεργείας καὶ τέλους, καὶ τετάρτη τὴν ἔνταξη τοῦ διαφορετικοῦ εἰς τὴν κοινωνία τους. Ὅσο περισσότερο περιορίζεται ὁ ρόλος τῆς μουσικῆς εἰς «τὴν διὰ τῶν ὤτων διεφθαρμένην μελωδίαν τῶν ψυχῶν», τὴν παράγουσαν «*ἀνελευθερίας καὶ ταπεινότητος ἔκγονα πάθη ἐκ τοῦ τοιούτου τῆς μουσικῆς εἴδους*»²⁸, τόσο πιὸ ὀλοκληρωτικὴ γίνεται ἡ προσήλωση πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ἰδεολογίαν, ἢ τὴν ἐπιστήμην· ὅσο βαθύτερες εἶναι οἱ πολιτιστικὲς ρίζες καὶ πιὸ καθοριστικὸς ὁ ρόλος τῆς μουσικῆς, τόσο πιὸ ἔντονη εἶναι ἡ ἀναζήτησις «*τῆς μίας ἀρμονίας*».

Ὁ Πλάτων εἰς τὴν «*Πολιτείαν*» του παρουσιάζει τὴν πιὸ ὀλοκληρωτικὴ ἀντίληψη ὀργανώσεως ἀνθρωπίνης κοινωνίας· ὅταν, ὅμως, πραγματεύεται τὶς διακρίσεις τῶν τάξεων, καὶ τὸν ρόλον ἐκάστης, ἀναγνωρίζει τὰ ὅρια τῆς πολιτικῆς παρεμβάσεως, λόγῳ τῆς μουσικῆς: «*οὐδαμοῦ γὰρ κινοῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων, ὡς Δάμων φησί τε καὶ ἐγὼ πείθομαι*»²⁹. Δηλαδή, σὲ καμμία κοινωνία δὲν ἀλλάζουν οἱ τρόποι τῆς μουσικῆς, χωρὶς τὴν ταυτόχρονη ἀλλαγὴ καὶ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν τῆς πολιτείας αὐτῆς, ὅπως ἀναφέρει ὁ Δάμων καὶ ὁ ἴδιος πείθεται, λέει ὁ Σωκράτης· ὁ Δάμων, ἐκ τῆς Οἴας τῆς Ἀττικῆς, ἦταν στενὸς φίλος καὶ πολιτικὸς σύμβουλος τοῦ Περικλέους καὶ ἐξωστρακίσθη, ὅταν οἱ ἀντίπαλοι τοῦ μεγάλου ἡγέτου ἀδυνατοῦσαν ἐξωστρακίσει τὸν ἴδιο, ἀλλὰ καὶ μεγάλος μουσικός. Στὴν συντροφιά τους μεγάλωσε κι ὁ Σωκράτης, νεώτερος αὐτός, μαζί μὲ τοὺς Σοφοκλῆ, Εὐριπίδη, Ἀναξαγόρα καὶ ἄλλους, τὴν

²⁷ Ὅρα, ἀνωτέρω, σελ. 17-18.

²⁸ Ὅρα εἰς τὰς ἀναλύσεις «*Τοῦ Ἑμμελοῦς*», «*Ἄπ’ τῆ μουσικῆ στὴ γραμματικὴ*», σελ. 8.

²⁹ Πλάτωνος, «*Πολιτεία*», βιβλ. Δ’, κεφ. γ’, (424γ), μετάφραση δική μου.

Ἀσπασία, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἑλπινίκη, τὴν ὠραιότατην ἀδελφὴν τοῦ Κίμωνος, ἔστω καὶ ὀλίγον ἀπόμακρα.

Ἡ Ὁρθοδοξία εἶχε ἀποδεχθεῖ τὴν βαρύνουσα σημασία τῆς μουσικῆς, ὅπως τὸ ὑπογραμμίζει ὁ Μέγας Βασίλειος, ἀλλὰ ὄχι καὶ ἡ Καθολικὴ ἐκκλησία καὶ πολὺ περισσότερο ἡ Προτεσταντικὴ· ὁ λόγος δι' αὐτὲς ἦταν Λόγος, χωρὶς τὴν ἀδιάσπαστη ἐνότητά του μὲ τὸ μέτρο, τὸν ρυθμὸ καὶ τὴν προσωδία εἰς τὴν διαμόρφωση τοῦ ἤθους τοῦ ἀνθρώπου· τὴν ἴδια βαρύνουσα σημασία ἀναγνωρίζει καὶ ὁ Κομφούκιος³⁰. Ἐπομένως οἱ μικροὶ βάρβαροι εὐρίσκοντο ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς λογικῆς συλλήψεως τῶν Κινέζων σοφῶν τοῦ προπερασμένου αἰῶνος, ἦταν κάτι διαφορετικὸ, ἀσύμβατο πρὸς τὴν λογικὴ τους· ἡ μουσικὴ ἀρμονία προσφέρει εἰς τὸν ἄνθρωπο τὴν ἄνεση τῆς προσδέσεώς του μὲ τὸ παρόν, μὲ τὴν καθημερινή του πρακτικὴ καὶ τῆς ἀπεξαρτήσεώς του ἀπ' τὴν ἀναμονὴ τοῦ μέλλοντος· εἶναι ἡ ταύτισις ἐνεργείας καὶ τέλους, ἔστω κι ἂν ἐπαναλαμβανόμεθα, ἀλλὰ εἶναι ἡ κρίσιμη ἔννοια τῆς ἐποχῆς μας, διότι μέσω αὐτῆς κατανοοῦμε τὴν πορεία ἀπ' τὸν κυνικὸ εἰς τὸν ἀχρεῖο καὶ ἀπ' αὐτὸν εἰς τὸν ἀπράγμονα, καὶ εἰς τὸν ἐνεργὸ πολίτη. Ἡ μετάθεσις, ἀπ' τὴν ἄλλη, τῆς ἱκανοποιήσεως τῆς ἐπιθυμίας στὸ μέλλον, στὸ ὅποιο μέλλον, κύριο γνῶρισμα τῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν καὶ τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου, στὴν ἄλλη ζωὴ, στὴν ἐπόμενη γενιὰ ἢ στὰ γεράματα, ἐπιβάλλει τὴν ὑποτίμηση τῆς ἀξίας τῆς σημερινῆς ζωῆς, τοῦ παρόντος, ἐπομένως καὶ τὴν θυσία του γιὰ τὸ καλῦτερο μέλλον, τὴν ἀπαξίωση τοῦ ἐνεργοῦ πολίτου καὶ τὴν ἐκπτώσή του εἰς ἀπράγμονα, ἀχρεῖον ἢ καὶ κυνικόν. Ἡ μουσικὴ ἐκφράζει καὶ παρεμβαίνει μόνον εἰς τὸ παρόν, δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ἔννοια τοῦ μέλλοντος, εἶναι ἀδιανόητη ὡς ἀναβολὴ ἢ καὶ ἀναστολὴ τῆς ἀρμονίας τῆς εἰς τὸ μέλλον. Ὁ Πλάτων ἀποδεικνύεται πιὸ ἀνθρωποκεντρικὸς καὶ πιὸ δημοκρατικὸς ἀπ' τοὺς σοφοὺς τῆς ἐποχῆς μας, καὶ μάλιστα ἀπ' τοὺς προεδευτικούς κάθε ἀποχρώσεως καὶ παραλλαγῆς.

³⁰ Ὅρα, ἀνωτέρω, σελ. 8 καὶ 16..

Ἡ ἀποδοχή τῆς μουσικῆς ἀρμονίας, τῆς ἐμμελείας, ὡς καθοριστικοῦ συστατικοῦ τῆς κοινωνίας, τῆς πόλεως, ἀποτελεῖ τὸ κριτήριον εἰς τὴν ἀποδέσμευση τοῦ ἀτόμου ἀπ’ τὴν προσήλωσιν πρὸς τὸ μέλλον καὶ τὴν ἐξάρτησίν του ἀπ’ τὴν ἐσχατολογικὴν ἀντιλήψεις· ἐπιδίωξις ἐκάστης κοινωνίας εἶναι ἡ ἀπόκτησις τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ὑποστηρίζει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι μόνον ὁ πολιτικὸς ἄνθρωπος δύναται ἀποκτήσασθαι τὴν ἀρετὴν καὶ φυσικὰ δύναται γίνεσθαι εὐδαίμων. Εἶναι γνωστὴ ἡ εἰσαγωγὴ τῶν «*Ἠθικῶν Νικομαχείων*», μὲ τοὺς ὀρισμοὺς τῆς τέχνης τῆς μεθόδου, τῆς εὐδαιμονίας καὶ τῆς ἀρετῆς, ὅπως καὶ τῶν τριῶν ἀνθρώπων, τοῦ θεωρητικοῦ, τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ ἀπλαυστικοῦ· θὰ ἦσαν μακρὰ ἢ παραδρομὴ εἰς τὴν ἀνάλυση αὐτῶν τῶν θεμάτων³¹, ἀλλὰ μᾶς ἐδιαφέρει ἡ ἐπιστήμανσις τοῦ ρόλου τῆς μουσικῆς ἀρμονίας εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς εὐδαιμονίας. «*περὶ οὐδὲν γὰρ οὕτως ὑπάρχει τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων βεβαιότης ὡς περὶ τὰς ἐνεργείας τὰς κατ’ ἀρετὴν· μονιμώτεροι γὰρ καὶ τῶν ἐπιστημῶν αὐταὶ δοκοῦσιν εἶναι*»³². Ἡ ἐπιδίωξις τῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ μόνιμη ἐπιδίωξις τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ, τὸ ἐπαναλαμβάνουμε, τοῦ πολιτικοῦ ἀνθρώπου, ἐπειδὴ, «*φύσει ἡ πόλις πρότερον ἢ ἕκαστος*». Λέγει ὁ φιλόσοφος, ὅτι, δι’ οὐδὲνα ἀπ’ τὰ ἀνθρώπινα ἔργα λοιπὸν δὲν θὰ ὑπάρξει τόση βεβαιότης, ὅση διὰ τὰς ἐνεργείας τοῦ κατὰ τὴν ἀρετὴν· διότι πιστεύεται, εἰς τὴν πόλιν, εἰς τὴν δημοκρατίαν, ὅτι αὐτὲς εἶναι μονιμώτερες καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστῆμες.

Ἔχει ἐνδιαφέρον ἡ ἐπιστήμανσις αὐτῆ τοῦ Σταγειρίτου, διότι θέτει τὴν ἐπιστήμη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀρετῆς καὶ ὄχι τὸ ἀντίστροφο τῆς ἐποχῆς μας: «*ὑπάρξει δὴ τὸ ζητούμενον τῷ εὐδαίμονι, καὶ ἔσται διὰ βίου τοιοῦτος· αἰεὶ γὰρ ἢ μάλιστα πάντων πράξει καὶ θεωρήσει τὰ κατ’ ἀρετὴν, καὶ τὰς τύχας οἴσει κάλλιστα καὶ πάντη πάντως ἐμμελῶς ὅ γ’ ὡς ἀληθῶς ἀγαθὸς καὶ τετράγωνος ἄνευ ψόγου*»³³. «*Τὸ τετράγωνος ἄνευ ψόγου*», εἶναι ἀπόσπασμα ἀπ’ τὴν ὠδὴν τοῦ Σιμωνίδου τοῦ Κείου πρὸς τὸν Σκόπαν τοῦ Κρέοντος τὸν Θετταλόν, ταγὸν τῆς Κρανῶνος, καὶ ἐννοεῖ τὸν τέλειον στῆν συμπεριφορὰ του, στῆν πρακτικὴν του καὶ ὄχι μόνον στῆν λογικὴν του, «*τὸν στερεὸν κατὰ τὸν νοῦν*» κατὰ τὸ λεξικὸν τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ. Ἐπομένως ὁ ἐμμελής θὰ ἔχει πάντοτε τὸ ζητούμενον καὶ θὰ εἶναι εὐδαίμων εἰς ὀλόκληρὴν τὴν ζωὴν του· διότι πάντοτε καὶ μάλιστα εἰ δυνατόν περισσότερο ἀπὸ ὅλους θὰ πράττει καὶ θὰ προβάλλει τὰ κατὰ τὴν ἀρετὴν ἔργα, καὶ θὰ ἀντιμετωπίζει τὰς τύχας του ἀξιοπρεπέστατα καὶ πάντοτε καὶ εἰς

³¹ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Ὁ πολίτης καὶ ὁ παραγωγός», σελ. 165-167.

³² Ἀριστοτέλους, ὁ. ἀ., βιβλ. Α', κεφ. ια', παρ. (1100β14-17), μετάφραση δική μου.

³³ Αὐτόθι, βιβλ. Α', κεφ. ια', παρ. (1100β20-25), μετάφραση δική μου.

οίανδήποτε περίπτωση έμμελως, αυτός, ό άληθώς άγαθός και ό τετράγωνος άνευ ψόγου. Τό ίδανικό προβάλλει ό φιλόσοφος ως τρόπο ζωής, και αυτό έπειδή του έπιτρέπει την αντιμετώπιση των αλλαγών τής τύχης έμμελως. Έπιστρέφουμε στη βαρύτητα τής μουσικής άρμονίας στους Έλληνες και στους Κινέζους, στην καθοριστική διαφορά τους με τους μικρούς βαρβάρους, στην άλλη αντίληψη τής ζωής άπέναντι στην βιομηχανική λογική.

Ή εύδαιμονία βιώνεται είς τό παρόν και μόνο είς τό παρόν, διότι είναι άδιανόητη και ως έννοια ή άναβολή της είς τό μέλλον· ό εύδαίμων ζεί είς τό παρόν και άντιλαμβάνεται τή ζωή του, μόνο είς τό παρόν και πουθενά άλλοϋ. Αύτη είναι ή βασική διαφορά, άπό πλευράς καθημερινότητας, μεταξύ του εύδαίμονος και του πιστου, όταν θεωρήσουμε την καθημερινή τους πρακτική, πέραν τής λογικής τους συλλήψεως περι τοϋ κόσμου και τής προσωπικής τους ύποστάσεως· πρόκειται για τή διαφορά τής ταυτίσεως ένεργείας και τέλους και τής άναστολής τής έπιθυμίας τής ήδονής είς τό μέλλον³⁴. Ή καθοριστική διαφορά μεταξύ τής αύλητικής ή τής κιθαρωδίας και τής οίδοδομικής, κατά τον Άριστοτέλη· τό άνώτερο στάδιο τής έξελίξεως του βιομηχανικοϋ άνθρώπου, ως πολιτική πρακτική, είναι ή οίκοδομική, ως πρότυπο τής καθημερινής ζωής, με την συνακόλουθη άναστολή τής ίκανοποιήσεως τής έπιθυμίας, τής ήδονής του.

³⁴ Όρα, άνωτέρω, σελ. 17, και 22.

Ἐπιμύθιον

Ἡ προσήλωση τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου στοὸ μέλλον φαίνεται καλύτερα στὴ λογοτεχνία, στὴν ἀφιέρωση τῆς ζωῆς στοὸ μέλλον: ὁ Γιόχαν Βόλφγκανγκ Γκαίτε γράφει στοὸν Βέρθερο: «Αὐτὸ μὲ ἐνίσχυσε στὴν ἀπόφασή μου νὰ κρατηθῶ στοὸ ἐξῆς ἀποκλειστικὰ στὴ φύση. Μόνο αὐτὴ ἔχει ἄπειρο πλοῦτο καὶ μόνο αὐτὴ φτιάχνει τὸν μεγάλο καλλιτέχνη. Πολλὰ μπορεῖ νὰ πει κανεὶς γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τοὺς κανόνες, ὅτι περίπου μπορεῖ νὰ πεῖ καὶ πρὸς ἔπαινον τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Ἕνας ἄνθρωπος ποὺ συμμορφώνεται μὲ τοὺς κανόνες, δὲν πρόκειται νὰ φτιάξει ποτὲ τίποτε τὸ ἀνόητο ἢ τὸ κακό, ὅπως ἀκριβῶς κάποιος ποὺ καθοδηγεῖται ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς νόμους καὶ τὰ πρότυπα τῆς κοσμιότητος δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ γίνῃ ἀνυπόφορος γείτονας ἢ διαπρεπῆς κακοποιός»³⁵. Τὰ πίστευε αὐτὰ ὁ μέγας Γερμανὸς φιλόσοφος, ποιητῆς καὶ ἐρευνητῆς μαζί, ὅταν τὰ ἔγραφε τὸ 1774, δηλαδὴ τὸν 18^ο αἰῶνα, εἰς ἡλικία μόνο 25 ἐτῶν καὶ εἴκοσι χρόνια περίπου πρὶν ἀπ' τὸ «Περὶ τῆς αἰσθητικῆς παιδείας τοῦ ἀνθρώπου»³⁶ τοῦ φίλου του Φρειδερίκου Σίλλερ, ὅπως τὰ πίστευαν ὅλοι σχεδὸν οἱ διανοούμενοι τῆς ἐποχῆς του, ἐπηρεασμένοι ἀπ' τὸν γαλλικὸ διαφωτισμὸ τότε, καὶ τὴν γαλλικὴ ἐπανάσταση ἀργότερα, τῆς ὁποίας ἦταν ἔνθερμος θαυμαστῆς ὁ ἴδιος. Ἀλλὰ τὸν ἐπόμενο αἰῶνα, ὅπως ἔγραψε ὁ Λέων Τολστόυ, ὁ Γκαίτε ἀσκοῦσε αἰσθητικὴ δεσποτεία σὲ ὀλόκληρη τὴν Εὐρώπη, μὲ τὶς προεκτάσεις τῆς ἕως τὶς μέρες μας. Ἡ εἰρωνεία τῆς τύχης ἔγκειται εἰς τὴν ἀποδοχὴ τῆς αἰσθητικῆς δεσποτείας τοῦ Γκαίτε ἀπ' τὸν Φένγκ Γκουιφέν, ἔστω καὶ ἐν ἀγνοίᾳ του, ὡς πρότυπο ζωῆς καὶ κοινωνικῆς ὀργανώσεως τῆς ἀστικῆς κοινωνίας εἰς βάρος τῶν κινεζικῶν παραδόσεων.

Πόσο ἀφελῆ καὶ παιδαριώδη μᾶς φαίνονται ἐμᾶς σήμερα αὐτά, ἀλλὰ καὶ πόσο ἐπικίνδυνα γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ὅταν ἀντιμετωπίζει τὴν ἐπιδείνωση τοῦ κλίματος καὶ τὶς συνέπειες τῆς ἐπιταχυνομένης βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως, ὅπως καὶ τῆς τρομερᾶς προσβολῆς τῆς φύσεως³⁷. ὁ ἔλλογος πλανήτης Γῆ μᾶς προειδοποιεῖ συνέχεια γιὰ τὶς συνέπειες τῆς ζωῆς μας, ἀλλὰ ἐμεῖς ἀδιαφοροῦμε πεισματικά. Κάποια στιγμή θὰ πετάξει στὰ Τάρταρα τὸ ἐπικίνδυνον αὐτὸ ζωύφιο. Ὁ θαυμασμὸς τοῦ μεγαλυτέρου ἴσως εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος τοῦ 19^{ου} αἰῶνος ἀποδίδει πλήρως τὴν λογικὴ τῆς ἐποχῆς του· ἦταν σοφός, ἀλλὰ καὶ προτεστάντης ὁ

³⁵ Γιόχαν Βόλφγκανγκ Γκαίτε, «Βέρθερος», ἐπιστολή, 26^{ης} Μαΐου, ἐκδόσεις, «Ἄγρα», Ἀθήνα, 1994, μετάφραση Στέλλας Γ. Νικολαΐδου.

³⁶ Ὅρα, εἰς «Τὸ Ἐμμελές», «Ἄπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 28.

³⁷ Ὅρα, εἰς τὰς ἀναλύσεις «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Τὰ ἀποθῦμα τῆς Νυκτός».

Γκαίτε, όταν έκανε αυτές τις παρατηρήσεις· διάβαζε, όμως, και Όμηρο, όπως αναφέρει ο Βέρθερος στις έπιστολές του προς τον φίλο του Γουλιέλμο. Το περίεργο είναι ότι διάβασε, αλλά δεν κατέγραψε τα «άποθύμια τής Νυκτός», δεν αξιολόγησε την σημασία του φόβου του Διός απέναντι εις την όργή τής Νυκτός, και το ίδιο έκαναν όλοι σχεδόν οι σοφοί και μεγάλοι Έλληνιστές τής έποχής του.

Η χειρότερη προσήλωση προς το μέλλον είναι ακριβώς αυτή, ή ακλόνητη πίστη για το μέλλον τής κοινωνικής θεωρίας εκάστου ή τής θρησκευτικής του πεποιθήσεως· την ίδια ακλόνητη πίστη είχαν την έποχή εκείνη και οι άποικιοκράτες, με την πεποίθησή τους για την αλλαγή του κόσμου και τον έκπολιτισμό και έκχριστιανισμό των βαρβάρων ίθαγενών –είναι οι γνωστοί μικροί βάρβαροι του Φένγκ Γκουιφέν-, αλλά και την ένσωμάτωσή τους στον ανώτερο εύρωπαϊκό πολιτισμό και στις ανθρωπιστικές και «δημοκρατικές» αξίες του· δύο γενιές αργότερα θα έμφανισθούν οι σοσιαλιστές νεοφώτιστοι, πιο φανατικοί αυτοί και πιο στενά δεμένοι με το μέλλον. Γνωστά αυτά, ως έπανάληψη γράφονται.

Ένα έλειπε άπ' τους βαρβάρους, ή αίσθηση, και πολύ περισσότερο ή γνώση, ότι την εύδαιμονία την ζει εκαστος έμμελως, όπως έμμελως φέρει τας μεταβολάς τής τύχης του ο εύδαίμων, κατά τον φιλόσοφο· ή άλλη αναφορά του εις τον Σιμωνίδη γίνεται εις τα «Μετα τα φυσικά», και μάλιστα άμέσως μετά τον όρισμό τής φιλοσοφίας, όταν γράφει ότι, «δι' ουδεμίαν αυτήν ζητοῦμεν χρείαν έτέραν, άλλ' ώσπερ άνθρωπος, φαμέν, έλεύθερος ο αυτοῦ ένεκα και μη άλλου ών, οὔτω και αυτήν ως μόνην έλευθέραν οὔσαν των έπιστημών· μόνη γάρ αυτή αυτής ένεκέν έστιν»³⁸. Η φιλοσοφία είναι ή μόνη έλευθέρα των έπιστημών, διότι δεν την αναζητοῦμε δια κάποιαν έτέραν ανάγκην, άλλ' όπως, λέμε, ότι ο έλεύθερος άνθρωπος πράττει και ζει δια τον έαυτόν του και δεν υπάρχει δια κάποιον έτερον, έτσι και αυτή την θεωροῦμεν ως την μόνην έλευθέραν μεταξύ των έπιστημών· έπειδή μόνη αυτή υπάρχει μόνο δια τον έαυτόν της.

Ο Άριστοτέλης άναγνωρίζει τή σημασία του όρισμοῦ του και την ιδιαίτερη βαρύτητα τής έλευθερίας εις την άσκηση του φιλοσοφικού διαλογισμοῦ· είχε πλήρη συνείδηση τής έποχής του και του τέλους τής πόλεως και τής άμέσου δημοκρατίας, άλλ' αυτό δεν τον έμπόδιζε εις τας παρατηρήσεις του. Προσθέτει λοιπόν, «διό και δικαίως αν ούκ ανθρωπίνη νομίζοιτο αυτής ή κτήσις· πολλαχῆ γάρ ή φύσις δούλη των ανθρώπων έστιν, ώστε κατά Σιμωνίδην θεός αν

³⁸ Άριατοτέλους, «Μετα τα φυσικά», βιβλ, Α', κεφ. β', παρ. 11, (982β25-29), μετάφραση δική μου.

μόνος τοῦτ' ἔχοι γέρας, ἄνδρα δ' οὐκ ἄξιον μὴ οὐ ζητεῖν τὴν καθ' αὐτὸ ἐπιστήμην»³⁹. Ἡ φιλοσοφία πῆρε τὸν δικό της δρόμο, στὴν πράξη ἀπ' τὴν Ἀκαδημία, ὅπου κι αὐτὸς μαθήτευσε, κι ἀπ' τὸ Λύκειον, τὴν δική του σχολή, ἀλλὰ παραμένει πιστὸς εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Ἐπειδὴ, λοιπόν, ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ μόνη ἐλευθέρα τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἀρμόζει μόνον εἰς ἐλεύθερον ἄνθρωπον, δικαιολογημένα πίστευαν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἔκφρασή της ἀπὸ ἀπλὸ ἄνθρωπο· διότι πολλαχῶς ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων εἶναι δουλική, ὥστε κατὰ τὸν Σιμωνίδη μόνον ὁ θεὸς ἔχει τὴν ἄνεση τῆς ἀποκτήσεώς της, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἰκανός, ἐὰν δὲν ἐπιζητεῖ τὴν προσωπική του γνώση, ἐὰν δὲν ἐπιδιώκει τὴν ἀπόκτησή της προσωπικῶς καὶ εἰς τὸ παρόν.

Ἡ περιδιάβασις εἰς τὴν ὥδην τοῦ Σιμωνίδου συνδέει ἀμεσώτερα τὴν ἐμμέλειαν μὲ τὸν ἐσθλόν:

*ἄνδρ' ἀγαθὸν μὲν ἀλαθέως γενέσθαι
χαλεπὸν χερσίν τε καὶ ποσὶ καὶ νόῳ
τετράγωνον ἄνευ ψόγου τετυγμένον·*

...
*οὐδέ μοι ἐμμελέως τὸ Πιπτάκειον
νέμεται, καίτοι σοφοῦ παρὰ φωτὸς εἰ-
μένον· χαλεπὸν φάτ' ἐσθλὸν ἔμμεναι.⁴⁰*

Εἰς τοὺς τρεῖς πρώτους στίχους ἀναφέρεται καὶ ὁ Πρωταγόρας εἰς τὸν ὁμώνυμον διάλογο τοῦ Πλάτωνος, καὶ εἰς τὴν ἀναφορὰ τοῦ σοφιστοῦ γιὰ τὴν ἐκμάθησι τῆς ποιήσεως, ὡς πρωταρχικοῦ παράγοντος γιὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν ἀνθρώπων: «Ἡγοῦμαι ἔφη, ὦ Σώκρατες, ἐγὼ ἀνδρὶ παιδείας μέγιστον μέρος εἶναι περὶ ἐπῶν δεινὸν εἶναι»⁴¹. ἡ ἀναφορὰ καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα ἀποβλέπει ἀπλῶς καὶ μόνον εἰς τὴν ἐπισήμανση τῆς προσφιλοῦς προσφυγῆς εἰς τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ τοῦ Σιμωνίδου ἀπὸ πολλοὺς στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Ἐγὼ πιστεύω, ὦ Σωκράτη, ὅτι σημαντικὸ τμῆμα τῆς παιδείας ἐνὸς ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἄνεσή του περὶ τὰ ἔπη, περὶ τὴν ποίησι· ἡ μετρικὴ εἰς τὴν ποίησιν ἐπέτρεπε τὴν εὐκόλη ἀπομνημόνευσιν τῶν ἐπῶν⁴², δηλαδὴ, πρόκειται διὰ τὴν μουσικὴν ἀρμονίαν, τὴν ἐμμέλειαν. Ἐπιστρέφουμε εἰς τὴν κοινὴ βάση τῆς ἑλληνικῆς καὶ κινεζικῆς φιλοσοφίας, ἀπὸ ἄλλη ἀτραπὸ, ἀλλὰ ὁ

³⁹ Αὐτόθι, βιβλ., Α', κεφ.', β', παρ. 12, (982β29-33), μετάφραση δική μου.

⁴⁰ Σιμωνίδου τοῦ Κεῖου, ἀποσπ. 370, μετάφραση δική μου.

⁴¹ Πλάτωνος, «Πρωταγόρας», 338ε, μετάφραση δική μου.

⁴² Ὅρα, εἰς τὰς ἀναλύσεις «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἀπ' τὴ μουσικὴ στὴ γραμματικὴ», σελ. 11.

Σιμωνίδης ἔγραψε τὴν ὠδὴν του καὶ ὁ Πρωταγόρας τὴν ἐπεκαλέσθη εἰς τὴν συνομιλία του μὲ τὸν Σωκράτη, σχεδὸν τὴν ἴδια ἐποχὴ μὲ τὰς ὠδὰς τοῦ Κομφουκίου· εἰς τὶς πηγαῖες ἀναζητήσεις τους εὐρίσκοντο οἱ δύο πολιτισμοὶ καὶ κατέληξαν εἰς τὰς αὐτὰς διαπιστώσεις, μὲ ἀναφορὰς εἰς τὸν πέμπτο π.Χ. αἰῶνα, καὶ τὰς ὁποίας διατήρησαν ὡς βασικὰς ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ τους, τόσο καθοριστικὰς εἰς τὴν ἐποχὴ μας μὲ τὴν εἰσβολὴ τῆς ψηφιακῆς ἐπαναστάσεως.

Ὅταν ὁ Σιμωνίδης πλέκει τὸ ἐγκώμιο πρὸς τὸν Σκόπαν, τὸν ταγὸν τῶν Θεπταλῶν, ἀπευθύνεται εἰς τὴν ὀλιγαρχία τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν δευτέρη μεγάλη δύναμη τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸν 6^ο π.Χ. αἰῶνα· ἡ ἐπὶ κλησὶς τῆς ὠδῆς ὑπογραμμίζει τὴν καθοριστικὴ σημασία τῆς μουσικῆς ἀρμονίας εἰς τὴν πολιτικὴν πρακτικὴν τῆς ἐποχῆς.

*Στὰ ἀλήθεια εἶναι δύσκολο ἄνθρωπος ἀγαθὸς
νὰ γενῆ, στὰ χέρια, στὰ πόδια καὶ στὸ νοῦ
τετράγωνος, χωρὶς ἐλάττωμα καμωμένος·*

*...
οὔτε κατ' ἐμένα ἐμμελῶς ἢ Πιπτάκειος ἀρμονία
μοιράζεται, καίτοι ἀπὸ σοφὸ τὸ φῶς ἐκπέμπεται·
λέγουσα ὅτι δυσκόλως ἐμμένεις στὴν ὠραιότητα.*

Ὅταν λέει ἐμμελῶς ὁ Σιμωνίδης ἐννοεῖ τὸ παρόν, τὴν ταύτιση ἐνεργείας καὶ τέλους, ὡς οἱ ἐμμελῶς παίζοντες.

Ὁ Κινέζος, κατὰ τὴν φιλοσοφία τοῦ Κομφουκίου, πιστεύει εἰς τὸ παρόν, εἰς τὸ ὁποῖο καὶ δίδει σημασία καὶ ὄχι εἰς τὸ ἀπρόσωπο καὶ ἄγνωστο μέλλον· πιστεύει ὅτι, «ὁ χρόνος ποὺ διαρκεῖ εἶναι χρόνος στατικός, ἐνῶ ὁ χρόνος ποὺ σχηματίζεται ἐκάστη στιγμή εἶναι χρόνος δυναμικός»⁴³, γράφει ὁ γνωστὸς Σινολόγος Léon Vandermeersch.

Χρῆστος Ζ. Καρανίκας,
Καλαμάκι, Καισαριανή,
Ἰούλιος 2008

⁴³ Leon Vandermeersch, «La conception chinoise de l'histoire», σελ. 65, εἰς τὸ, «La pensée en Chine aujourd'hui», τῆς Anne Chieng, ὁ. ἀ. μετάφραση δική μου.